

Ampt Epe

Historische vereniging voor
Emst - Epe - Oene - Vaassen

Nummer 197 www.ampt-epe.nl

Ampt Epe

Stichtingsdatum 13 oktober 1961

Nr. 197 - april 2014

Redactie: Dianne Hamer, Astrid van Oostveen, Frans Schumacher, Willy Smit,
Hannie Tijman

Redactieadres: Dianne Hamer, Jagtlustweg 9, 8162 NJ Epe, redactie@ampt-epe.nl

Postadres 'Ampt Epe':

Postbus 114, 8170 AC Vaassen

Website: www.ampt-epe.nl

Het blad verschijnt vijf keer per jaar en wordt gratis toegezonden aan de leden van de Historische Vereniging 'Ampt Epe'. De vereniging stelt zich onder meer tot doel het opwekken en versterken van de belangstelling voor de geschiedenis van Emst, Epe, Oene en Vaassen.

Bestuur:

Voorzitter: Fer Jantzen
voorzitter@ampt-epe.nl

Vice-voorzitter: vacant
voorzitter@ampt-epe.nl

Secretaris: Rudi Labberton, tel. 0578-576251
secretaris@ampt-epe.nl

Penningmeester: Barry Bosch, tel. 0578-616041
penningmeester@ampt-epe.nl

Ledenadministratie: Steven Leijsen, tel. 0578-614664
ledenadministratie@ampt-epe.nl

Website: Fer Jantzen
webmeester@ampt-epe.nl

Leden: Eef Brummel, Aline van Dam, Henk Kloezeman en Aart Schurink

Lidmaatschap: € 15,00 per jaar

Rabobank: NL68 RABO 0160 1866 68 ten name van penningmeester Ampt Epe

I.S.S.N.-nr.: 1383-2026

AANDACHTSPUNTEN

**Ons blad niet ontvangen? Neem dan contact op met S. Leijsen, ledenadministratie.*

**Door uw artikel aan te bieden voor publicatie in ons blad geeft u automatisch toestemming voor digitalisering ervan na vijf jaar, door of de vereniging of de Gelderland Bibliotheek ten behoeve van een publieke website.*

**Lever uw artikel(en) s.v.p. digitaal aan (in een Wordbestand). Mocht u dit niet mogelijk zijn, neem dan contact op met de redactie.*

**Opzegging van uw lidmaatschap dient vóór 1 december, voorafgaande aan het nieuwe contributiejaar, te geschieden (bij de ledenadministratie).*

**Niets uit deze uitgave mag worden vervoelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van 'Ampt Epe'.*

twaalfde plaats met 110 medailles (37 gouden, 38 zilveren en 35 bronzen medailles). Op <http://www.la84.org/sports-library-digital-collection> staat voor wie de Duitse of Engelse taal geen probleem vindt, de uitgebreide geschiedenis van de (oude) Olympische Spelen klaar om te downloaden. Natuurlijk is ook op www.wikipedia.nl nog veel meer te vinden over de Olympische Spelen.

Herdenking Eerste Wereldoorlog in Nederland

Op 12 maart 2014 was in de Koninklijke Bibliotheek de aftrap voor de herdenking van de Eerste Wereldoorlog. Nederland is dan wel neutraal gebleven in de *grote oorlog* (zoals deze oorlog ook wel wordt genoemd), toch heeft deze oorlog ook op ons land een grote impact gehad. Een van de gevolgen van het oorlogsgeweld was het enorme aantal Belgische vluchtelingen. Een miljoen vluchtelingen stroomde het neutrale Nederland binnen. De Nederlandse regering besloot de vluchtelingen over het land te verspreiden. Ongeveer honderdduizend vluchtelingen bleven tot het einde van de oorlog in ons land; zij werden meestal overgeplaatst naar vluchtelingenoorden of *Belgische dorpen*, die onder toezicht stonden van de Nederlandse overheid. Gevluchte Belgische militairen werden in kampen in Oldebroek en Harderwijk geïnterneerd. Op de hei bij Nunspeet en Ede werden ook vluchtelingen ondergebracht.

De Sumatra Post van 15 januari 1915 schrijft: 'Het is een hele nederzetting bij Nunspeet, er is plaats voor 10.000 weldra 13.000 inwoners. Geen stadje op de Veluwe heeft zoveel zielen. Men slaapt op stroo op planken britsen enkele decimeters boven de grond. Planken vloeren waren er nog niet. Twee barakken staan apart als strafverblijf voor de weerbarstigen.' Hoewel het verblijf niet overal rimpelloos verliep, ontstonden er geen grote problemen. Als dank voor de opvang van de Belgische vluchtelingen en geïnterneerden werd na de oorlog het 'Belgenmonument' op de Amersfoortse Berg opgericht. De werkzaamheden werden uitgevoerd door geïnterneerde Belgische soldaten. Ook in Ede staat een gedenksteen ter nagedachtenis aan het vluchtelingenkamp. Zie <http://kranten.delpher.nl>, zoek op Belgische vluchtelingen Veluwe, en voor het leven van de soldaat: <http://wereldoorlog1418.nl/KMA-lezing>.

Belasting door de eeuwen heen

Al voor de jaartelling werd in Israël belasting geïnd waarvan de betaling in natura geschiedde. De Romeinse keizer Augustus liet al een 'bevolkingsregister' aanleggen om beter belastingen te kunnen heffen. Ook in de Middeleeuwen werd belasting geïnd. Dit en veel meer staat in een leuk artikel over de oorsprong van belasting betalen op de website www.Isgeschiedenis.nl.

Nogmaals heropening Nederlands Artilleriemuseum (nu Stichting Historische Collectie Korps Veldartillerie) bij Legerplaats Oldebroek

Van een lid van *Ampt Epe* kregen we nog de volgende aanvulling op de vermelding in het vorig nummer van *Ampt Epe*: 11 januari 1677 geldt officieel als de oprichtingsdatum van de Nederlandse artillerie. De collectie van de Stichting is ge-

huisvest in vier paviljoens. De Stichting Nederlands Artillerie Museum verenigt drie collecties. Behalve de veldartillerie zijn dat die van de rijdende artillerie en luchtdoelartillerie.

Oude bomen geven grenzen aan van de marken

Een oeroude boom, beuk of eik zomaar midden in het bos alleen op de heide? Grote kans dat het een grens is van een oude marke. De bomen werden vaak vervangen door nieuwe exemplaren. De oudste zijn van vóór 1847, het jaar dat de Markewet werd ingevoerd. Tussen de grensmarkeringen werd vaak een wal aangelegd, zodat ook op detailniveau de grens duidelijk zichtbaar was. Ecoloog Gert Jan Blankena doet in de rubriek 'Buitengewoon' in *De Stentor* verslag van zwerftochten door de Veluwe natuur. Op 22 februari 2014 vertelde hij over marken en markegrenzen. Een zeer leesbaar artikel en nog steeds te raadplegen op <http://destentor.nl>.

Nieuwe (mogelijk laatste) druk van het boek *Het verscholen dorp*

Aart Visser uit Nunspeet vult de eerdere uitgave van zijn boek aan met ongeveer 40 pagina's. Het oorspronkelijk uit negen hutten bestaande 'dorp' werd van 1943 tot oktober 1944 bewoond door Joodse families en andere onderduikers. 'Stichter' van het kamp was jurist Von Baumhauer uit Vierhouten; hij werd geholpen door onder anderen 'Opa Bakker en tante Cor'. Drie nagebouwde hutten in het bosgebied nabij de Pas-Opweg houden de gedachte levend. Het boek is verkrijgbaar in de boekhandels op de Veluwe en in Zwolle en kost 19,99 euro.

In het spoor van tuberculose

Vaassenaar P. van Mulkom, oud-directeur van het medisch kinderkamp Caesarea uit Ugchelen, heeft drie jaar gewerkt aan zijn boek *In het spoor van tuberculose*. Het is een hommage aan de mensen die er gelegen hebben; ook de werkwijze van het sanatorium krijgt uitgebreid aandacht. Het boek is te koop bij fvanmulkom@hotmail.nl of bij de uitgever calbona@gmail.com.

Nieuwe rondleidingen IJssellinie

Zoals bekend was de verdedigingslinie langs de IJssel, bijvoorbeeld bij Olst en Welsum, geheim. Veel is bewaard gebleven, en dat wil de Stichting IJssellinie laten zien. Er wordt nu naast de gewone rondleidingen een nieuwe rondleiding aangeboden, gericht op groepen die zich meer willen verdiepen in de materie. De rondleiding begint met een videopresentatie in de munitieopslagplaats. Voor een groep van 15 personen zijn de kosten 80 euro.

Meer informatie op www.ijssellinie.nl.

J.G. GEELKERKEN ALS PREDIKANT VAN EPE*

DR. MAARTEN J. AALDERS

In 1911 kreeg de gereformeerde kerk van Epe 'eindelijk' weer een eigen predikant. J.J. Bajema was in 1905 niet zonder moeilijkheden vertrokken, en daarna zou het zes jaar duren voordat er een opvolger kwam. Dat werd dr. J.G. Geelkerken, die in 1915 weer vertrok naar de gereformeerde kerk van Overtoom (in Amsterdam) en in 1926 landelijke bekendheid verwierf, omdat hij weigerde te geloven dat de slang in het paradijs 'zintuiglijk waarneembaar had gesproken'.

Bijna een jaar geleden verscheen zijn biografie, *Heeft de slang gesproken? Het strijdbare leven van dr. J.G. Geelkerken (1879-1960)* (Amsterdam 2013). De auteur van deze biografie schetst hieronder een beeld van Geelkerken, met de nadruk op zijn Eper jaren.

ACHTERGROND

Jan Geelkerken was de veelbelovende zoon van de Utrechtse notaris N.G. Geelkerken, die overleed toen Jan twaalf jaar oud was. In verband met zijn schoolopleiding verhuisde de weduwe met haar drie kinderen naar Amsterdam, waar Jan het Gereformeerd Gymnasium bezocht. Dat was toentertijd een van de belangrijkste kweekscholen voor het toekomstig kader van de Gereformeerde Kerken in Nederland. Bekende gereformeerde families stuurden hun kinderen ernaartoe. Onder de eerste examinandi komen we de namen tegen van Esser, Woltjer, Rutgers, Hoedemaker en Rullmann. Bekende namen voor wie geen vreemde in het gereformeerd Jeruzalem is. Ook enkele van Jans klasgenoten zouden, net als Jan, later landelijke bekendheid verwerven: Aart van Schelven, F.W. Grosheide en Jan Netelenbos.

Kortom, Jan Geelkerken kwam gedurende zijn middelbareschooltijd in het hart van de gereformeerde wereld terecht en verkeerde in de 'hoogste' kringen: hij was kind aan huis bij de hoogleraren Rutgers en Geesink en bij de machtige dominee B. van Schelven.

Jan was een probleemloze en goede leerling, zoals blijkt uit de administratie van de school. Na zijn eindexamen ging hij theologie studeren. Hij had al vroeg besloten dat hij predikant wilde worden, zo vertelt hij in een terugblik. Hij speelde graag domineetje, staande op een stoel, waarbij zijn zuster mocht optreden als collectant. Het verhaal gaat dat Abraham Kuyper, rond 1900 op het toppunt van zijn macht en dé grote man van de Gereformeerde Kerken, graag had gezien dat Jan een andere studie zou kiezen dan theologie. Kuyper had theologen genoeg, maar goede juristen kon hij nog wel gebruiken. Maar Jan was overtuigd van zijn keuze en het werd dus theologie.

Hij koos voor de VU, niet voor de School der Kerken in Kampen. Daarmee koos hij voor een van de twee vleugels in de Gereformeerde Kerken. De school in Kampen

was in 1854 opgericht door de Afscheiden Kerken; de VU was in 1880 door Abraham Kuyper en zijn medestanders opgericht. Mede omdat de theologische studenten van de VU geen predikant in de Hervormde Kerk konden worden, kwam het in 1886 tot een tweede kerkscheuring, de zogenaamde Doleantie. Beide groepen, afgescheidenen en dolerenden, gingen in 1892 samen verder als Gereformeerde Kerken in Nederland. Toen Jan zich dus in 1899 aan de VU inschreef, had dat iets van een statement, een keuze voor een van de partijen in de zojuist gefuseerde kerkgroep.

Die keuze voor de VU lag voor de hand. Zijn vader was in 1886 door de Utrechtse kerkenraad (van de hervormde gemeente) als ouderling afgezet, omdat hij te veel op de hand van A. Kuyper was, en natuurlijk ging de zoon, die zijn hele leven grote bewondering had voor zijn vader, naar de universiteit die door Kuyper was gesticht. Maar er speelde meer dan respect voor en verbondenheid met de keuze van zijn vader. De sfeer in Kampen was bevindelijker, vromer, dan aan de VU; de beleving van het geloof werd er van groot belang geacht. Gechargeerd zou men kunnen zeggen dat de cijfers van het eindexamen er niet zoveel toe deden, als de aanstaande student maar echt bekeerd was. Aan de VU werd grote waarde gehecht aan een degelijke opleiding; men keek daar toen en later een beetje neer op het 'schooltje'. Het zou nog lang duren, voordat de VU de examens van Kampen zou erkennen, en op een bepaalde manier is er altijd een zekere tweestrijd blijven bestaan, samenhangend met de verschillende herkomst.

Geelkerken kreeg aan de VU een gedegen opleiding en liep onder anderen college bij A. Kuyper en, toen deze in 1901 minister was geworden, bij H. Bavinck, overgekomen uit Kampen. Bavinck werd, meer dan Kuyper, de leermeester met wie Geelkerken zich het meest verbonden is gaan voelen.

Terwijl de meeste studenten na hun kandidaatsexamen de pastorie ingingen, besloot Jan eerst zijn doctoraal examen te doen en te promoveren. Bovendien wilde hij trouwen. Al snel na zijn kandidaatsexamen huwde hij Ida Kardoes, dochter van een Hilversumse aannemer. Jan was welgesteld en kon zich enkele jaren studie zonder inkomsten uit arbeid makkelijk veroorloven. Promoveren dus. Bavinck wees hem op het thema van zijn proefschrift, de empirische godsdienstpsychologie: een nieuw vak, waarmee in Nederland zich nog haast niemand had beziggehouden. Onontgonnen terrein was het, en dat bood goede perspectieven voor een proefschrift van meer dan gewone betekenis. Dat werd het dan ook, want Jan Geelkerken had heel wat in zijn mars. Aan die vreugdevolle dag op 15 oktober 1909 ging echter een bitter conflict met zijn promotor vooraf. Bavinck had namelijk voor de Koninklijke Akademie van Wetenschappen een voordracht gehouden over ditzelfde thema. Dit leidde tot grote woede bij Geelkerken, die Bavinck in feite van

Een jonge Geelkerken

plagiaat beschuldigde. Dat de promotie toch doorging, lag niet aan Geelkerken, maar aan de zachtaardigheid van Bavinck. De relatie met Bavinck was voor jaren verstoord.

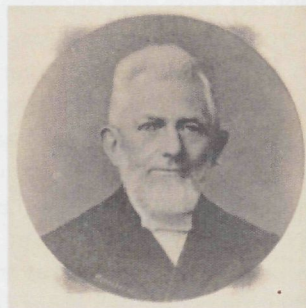
Daarmee stuiten we op een karaktertrek van Geelkerken waarmee ook anderen te maken zouden krijgen. Hij kon lastig zijn. Zeg maar: hij kon zich onmogelijk gedragen. Vooral wanneer hij meende dat hem of bevriende anderen onrecht werd gedaan, kon hij scherp uit de hoek komen. Dat leverde hem in zijn leven talloze conflicten op. De meest conflictueuze jaren uit zijn leven waren de jaren 1920-1926, uitlopend op zijn afzetting. Daarna treedt deze kant van Geelkerken minder op de voorgrond. Alsof het een opluchting was dat hij uit die benauwde gereformeerde wereld was vertrokken, een bevrijding. En hij was natuurlijk ook wat ouder en wijzer geworden. Maar zover was het nog niet, toen hij in 1909 promoveerde.

Na zijn promotie ging Jan op zoek naar een gemeente, het werd de kerk van Purmerend. Maar van een verhuizing naar Purmerend zou het niet komen. Voordat de verhuizing en de bevestiging kon plaatsvinden, werd bekend dat Jan ziek was en langdurig uit de roulatie zou zijn. Wij zouden vermoedelijk zeggen dat hij ernstig overspannen was; vrienden in die tijd noemden hem 'zenuwziek'. In februari 1910 vertrok hij, zonder vrouw en kind, naar een rustoord in Groesbeek. Pas in november keerde hij terug naar huis. Ondertussen werd hem door de behandelend geneesheer het beroep naar Purmerend verboden. Hij diende zich te beperken tot een 'gemakkelijke taak in een gezonde streek', aldus het medisch attest. Dus geen beroep naar het zompige Hollandse veen. Daarmee was Jan weer vrij man.

PREDIKANT TE EPE

Reeds voordat hij weer thuis was, maakte Geelkerken in *De Standaard* bekend dat hij opnieuw beroepbaar was. Epe reageerde direct. Geelkerken had er wel oren naar en een datum voor een preekbeurt was snel gevonden. Geelkerken verzamelde ondertussen her en der inlichtingen over deze gemeente. Zijn vriend ds. T. Ferwerda, wiens ouders in Harderwijk woonden, beschreef Epe als een prettige gemeente, 'een voortreffelijke Veluwe plaats'. Hier en daar was er sprake van een minder gezonde mystiek, er was een geringe deelname aan het avondmaal en soms was er een wat orthodoxe vormelijkheid. Maar dat alles hoefde geen belemmering te zijn om een eventueel beroep aan te nemen, zo vond Ferwerda; hij achtte zijn vriend in Epe uitstekend op zijn plaats. Ook ds. J. Gispén van Barneveld (die Jan van vroeger kende) kwam met inlichtingen, onder meer over een conflict dat zich tussen het hoofd der school H.H. Kerkhoven en ds. J.J. Bajema, van 1899 tot 1905 predikant te Epe, had voorgedaan.

Zondag 25 september 1911 preekte Geelkerken te Epe.

Ds. J.J. Bajema

*Het jonge paar:
dominee en mevrouw Geelkerken*

Nadat de gemeentevergadering gehoord was en er geen bezwaren naar voren waren gebracht, werd het beroep uitgebracht. Het traktement bedroeg fl. 800 per jaar. Verder had hij vrij wonen en zou de kerk zich voegen naar de gebruikelijke pensioenregelingen. Daarna volgde nog enige correspondentie over de door Geelkerken noodzakelijk geachte verbouwing van de pastorie. Op 11 oktober 1910 kon scriba G. Scholten Lzn. hem melden dat de kerkenraad besloten had de pastorie te verbouwen, zodra het beroep was

aangenomen. Men had, om die verbouwing te financieren, een onderhandse lening gesloten tegen 4% rente. De leden van de kerkenraad stonden daarvoor persoonlijk borg. Tegen zo veel welwillendheid kon Geelkerken niet op en hij nam het beroep aan. Daarbij werd onder meer afgesproken dat hij het eerste jaar maar eenmaal per zondag zou preken in verband met zijn gezondheid.

Nadat hij op 5 februari bevestigd was, begon het 'gewone' predikantswerk, met zijn preken, zijn catechisaties, zijn huisbezoek en zijn vergaderingen. Bijna al Geelkerkens preken zijn bewaard gebleven, en van zijn preekbeurten hield hij een zorgvuldig register bij, inclusief de psalmen die werden gezongen. Ook zijn er allerlei lijsten met namen van catechisanten, en de verslagen van de vergaderingen staan opgetekend in het notulenboek van de kerkenraad. Daaruit blijkt dat Geelkerken in de liturgie enkele wijzigingen wilde doorvoeren en dat de meeste daarvan door de kerkenraad werden geaccepteerd. Deze hield echter vast aan het gebruik dat de predikant de mededelingen voor zijn rekening nam. Geelkerken meende blijkbaar dat de mededelingen niet tot de dienst des Woords behoorden en daarom ook door een ouderling gedaan zouden kunnen worden. Maar dat kreeg hij er niet door. Wat wel lukte, was dat in de loop der jaren de verhuur van zitplaatsen werd afgeschaft (waardoor de 'rijken' de beste, de 'armen' de slechtste plaatsen hadden) en er kwam een uitleenbibliotheek om de kennis van de gemeente te vergroten. Bij de huwelijksbevestiging werd voortaan een Bijbel aangeboden. Ook was er aandacht voor het huisbezoek, werd het kerkbezoek in de gaten gehouden en werd er gewaarschuwd tegen 'lijdelijkheid'. Daarmee wordt bedoeld op een passieve, berustende en afwachtende manier van geloven. Je moet nog maar afwachten of je uitverkoren bent. Dit leidde er in het algemeen toe dat mensen niet aan het avondmaal gingen. Want stel je voor dat je het avondmaal onwaardig was - je wilde niet het risico lopen met een ingebeelde hemel naar de hel te gaan. Maar van dat soort vroomheid moest Geelkerken niets hebben; het thema kwam in zijn preken regelmatig terug. Hij predikte Christus, maar niet als 'object',

niet als theologische waarheid die we zonder meer kunnen begrijpen met ons verstand. Wil de prediking duidelijk worden, dan moet de hoorder daaraan deelhebben; dan moet hij geraakt worden in het diepst van zijn existentie; dan moet hij aangesproken worden in de grond van zijn bestaan. Dat wil zeggen dat Geelkerken sterk aandrong op het komen tot Christus, op de ware verootmoediging; dat hij wees op de wijze waarop een mens zich het heil kon eigen maken; dat hij onderscheid maakte tussen onbekeerden, dragen van hart en ware gelovigen.

Geelkerken waakte niet alleen over het zielenheil van zijn gemeenteleden, maar ook over hun politieke voorkeur. Zo verwijderde hij eens een pamflet uit de kerk, omdat daarin bezwaar werd gemaakt tegen de onrechtvaardige verhoudingen in Nederland, tegen de verschillen tussen armoede en rijkdom, tussen arbeiders en fabrikanten, tegen onderbetaling en rijke baronnen. Ook werd er reclame gemaakt voor de socialistische bladen *Recht voor allen* en *Recht door zee*. Als rechtgeaard lid van de Anti-Revolutionaire Partij wilde Geelkerken dat natuurlijk niet in zijn kerkje. Hij tekende op het pamflet aan: 'Een aantal exemplaren door mij verwijderd uit voorportaal kerkgebouw.' Maar als het moest, hield de kerkenraad zich ook bezig met minder verheven zaken. Toen Geelkerken enkele maanden in Epe woonde, bleek de beerput verplaatst te moeten worden. De stank was ondragelijk.

Een andere kwestie was een botsing met het schoolhoofd H.H. Kerkhoven, die zich negatief over Geelkerken had uitgelaten, toen hem vanuit Vlissingen om inlichtingen werd gevraagd, waarschijnlijk in verband met een eventueel beroep. Hij had onder meer verteld dat Geelkerken niet goed antirevolutionair zou zijn, naar de CHU neigde en veel liberale bladen las. Dit kwam Geelkerken ter ore, die zich door Vlissingen uitvoerig liet informeren over de door Kerkhoven gemaakte opmerkingen, en hij sprak vervolgens Kerkhoven aan. Deze zette een en ander recht bij de kerkenraad van Vlissingen en overhandigde aan Geelkerken een schriftelijke schuldbelijdenis. Opvallend is dat Geelkerken hier buiten zijn kerkenraad om handelde. Pas toen de zaak tot een einde was gebracht, stelde hij de kerkenraad van de kwestie in kennis. Hij achtte het 'alleszins geraden met 't oog op 't gebeurde een open oog te houden op den betrokken persoon'. Daarmee was dit conflict uit de wereld. Kerkhoven was verpulverd onder het gelijk van Geelkerken. Het is een kenmerkende manier van doen. Als Geelkerken meende dat hem onrecht werd aangedaan, aarzelde hij geen moment.

Ondertussen bleek het herstel van Geelkerken door te zetten, zodat hij na een jaar twee diensten per zondag kon leiden. Overigens was het kerkbezoek in die avonddiensten van dien aard dat Geelkerken van de kerkenraad de vrijheid kreeg om de gemeente op dit verzuim te wijzen. In 1913 kwamen er de catechisaties op de legerplaats bij Oldebroek bij; in 1914 verzorgde hij daar tevens een aantal kerkdiensten. Een welkome afwisseling in het soldatenleven, waarin de verveling de grootste vijand was. Ook werd hij benoemd tot lid van het bestuur van de Vereniging Militair Tehuis in Oldebroek, en natuurlijk stond de pastorie open voor een al dan niet verdwaalde soldaat, zoals een van hen dankbaar meldde in *De Nederlandsche Krijgsmansman*.

OORLOG

In 1914 nam de politieke spanning in Europa toe. Zozeer zelfs dat de Nederlandse regering op vrijdag 31 juli 1914 de mobilisatie afkondigde. Zaterdag 1 augustus dienden alle militairen zich te melden bij hun kazerne. Het leidde zowel tot een run op de banken, waar mensen hun papiergeld zoveel mogelijk wilden wisselen tegen gouden en zilveren munten, als tot een run op de winkels om maar zo veel mogelijk voedsel te hamsteren voor het geval dat...

De volgende dag, zondag 2 augustus 1914, preekte Geelkerken in de Oosterkerk te Utrecht. Een van de kerk-gangers was de latere ds. J.J. Buskes jr., toen 15 jaar oud. Hij beschreef later wat hij meemaakte. 'De kerk was stampvol. Van de preek herinner ik me niets meer. Ik weet niet eens meer wie de dominee was. Ik weet alleen dit éne, dat de angst voelbaar in de kerk hing en dat er gebeden werd: O, God, spaar Nederland! De bedehui-

zen waren meer nog dan gewoonlijk bedelhuizen.' Als tekst had Geelkerken gekozen 1 Petrus 5:7: 'Werpt al uw bekommernis op Hem, want Hij zorgt voor u.'

Over deze zelfde tekst preekte hij ook op zondag 9 augustus in Epe, toen de oorlog inmiddels was uitgebroken. Het was een bemoedigende preek over een tekst die uitstekend aansloot bij de gebeurtenissen van de dag. Toch ging het Geelkerken niet alleen om de zorgen over ons vaderland of over ons buurland. Als christenen, zo hield hij zijn gehoor voor, hebben we nog een andere bekommernis. Wat ons overkomen is, achtte hij een oordeel Gods. Zelf wilde hij de schuldigen niet aanwijzen, hij wist niet wie de schuldigen waren. 'God weet het. En Hij zal oordeelen.' Maar God gebruikte dit alles als zijn gesel over onze zonden. Die bestonden vooral hieruit dat de lange tijd van vrede en voorspoed niet genoeg gewaardeerd was. Integendeel, er was sprake geweest van zedeloosheid, ongelooft, wetteloosheid. Geelkerken keek daarbij niet alleen naar Duitsland, maar hij riep tevens op tot zelf-onderzoek. 'Gij, hoofd voor hoofd, wie zijt gij geweest?' Dat was de grootste bekommernis in deze dagen. Maar de tekst geeft ons de raad om die bekommernis aan God toe te vertrouwen. Het is een krachtige bemoediging. 'Want Hij zorgt

Dr. J.G. Geelkerken, met toga en baret, predikant te Epe van 5 februari 1911 tot 23 mei 1915

voor U.' Dat wilde zeggen: God regeert. Het was zijn plan, het diende zijn raad. 'Laat Hem besturen waken, 't is wijsheid wat Hij doet', zo citeerde hij een bekend gezang. Want er was niet alleen sprake van een oordeel, ook van 'zonde-vergeven-de liefde'. 'O, welk een heil ligt daarin te midden van de nood der tijden.' Hij eindigde met het citeren van het lied 'Veilig in Jezus' armen', uit de bundel van Johannes de Heer. In latere preken kreeg Geelkerken steeds meer iets van een boeteprediker.

In het najaar van 1914 schreef Geelkerken een reeks artikelen in het regionale blad *De Veluwe. Christelijk nieuws- en advertentieblad*. Opmerkelijk is zijn oproep om kritisch naar Duitsland te kijken. Veel Nederlanders waren in deze oorlog voor Duitsland. Engeland stond er vooral bij de antirevolutionairen slecht op als gevolg van de Boerenoorlog, België, aldus Geelkerken, verdiende onze steun. Blijkbaar durfde hij in de krant meer te zeggen dan vanaf de kansel. Enkele weken later ging hij in op de vraag hoe christenen dienen aan te kijken tegen de verstoorde droom der pacifisten. Was hun beweging uit 'den Booze' of uit God? Een eenvoudig antwoord achtte hij niet mogelijk. Er was sprake van beginselen die een christen niet kon delen, en er werden beginselen miskend die voor een christen juist heel belangrijk waren. Tekenend achtte hij de plaats die het Christusbeeld in het Vredespaleis innam. Niet in het middelpunt, maar op een ondergeschikte plaats, ergens

*Interieur van de gereformeerde kerk
ten tijde van Geelkerken*

in het trapportaal. En tegenover al het optimisme van de vredesbeweging wees hij op het christelijk besef dat de wereldvrede pas zal komen na een grote crisis met de wederkomst van Christus. Hij achtte het de taak van de christenen om te blijven strijden tegen elke onrechtmatige oorlog en te zoeken naar rechtmatige vrede. Waarom hij met deze journalistieke arbeid stopte, heb ik niet kunnen achterhalen.

Met zijn preken voegde Geelkerken zich in het onder gereformeerde predikanten gangbare patroon. Dat blijkt wel uit de prekenreeks *Menigerlei genade* en de officiële reactie van de generale synode van 1914 op het uitbreken van de oorlog. Er kwam meer besef

van distantie tussen evangelie en cultuur, van verwereldlijking van de kerk en er kwam aandacht voor het einde der tijden. Niet alleen Geelkerken wees op de schuld der kerk, ook anderen deden dat. Maar de kern lag toch wel in het besef dat de moderne cultuur 'van God los' was. Dat blijkt ook uit de verklaring die de synode van Den Haag in 1914 deed uitgaan, onder meer op verzoek van de kerk van Epe.

In het voorjaar van 1915 kreeg Geelkerken een beroep naar de kerk van Overtoom (in Amsterdam-Zuid), dat hij aannam. Op 9 mei nam hij afscheid. Hij werd opgevolgd door zijn studievriend Piet Jukkenekke. Jan Geelkerken begon aan een nieuw en veelbewogen hoofdstuk uit zijn leven. In de geschiedenis van Epe staat hij bekend als een 'predikant met een grote inzet in een tijd, dat de gemeente stevige leiding nodig had.' Toen hij zijn opvolger bevestigde, liet hij op diens verzoek zijn toga thuis. Geelkerken heeft levenslang, anders dan vele gereformeerde collega's, gepreekt in toga, met baret. Veel van zijn gereformeerde tijdgenoten vonden dat een hervormde gewoonte, waaraan een gereformeerd predikant niet mee moest doen. Geelkerken trok zich er niets van aan, behalve toen zijn vriend Jukkenekke hem vroeg om voor één keer daarvan af te zien.

Was Epe een kleine, rustige gemeente in een gezonde streek, Overtoom was dat bepaald niet. Burgerlijk gesproken werd het in 1896 door Amsterdam opgeslokt, kerkelijk bleef het zelfstandig, ook al veranderde de naam van de gemeente in Amsterdam-Zuid. Van het oude plattelandskarakter was in 1915, toen Geelkerken kwam, niets meer over, het was helemaal deel van de grote stad geworden. Geelkerken kon er zijn hart ophalen. Hij heeft er aanvankelijk met veel plezier gewerkt. Problemen waren er met zijn collega A. van Dijken, maar die bleven de eerste jaren voor de buitenwereld onzichtbaar. Ze kwamen pas aan de oppervlakte toen Geelkerken zich meer en meer begon te profileren. Zo heeft hij jarenlang geijverd voor de invoering van een gezangenbundel in de Gereformeerde Kerken, iets waar zijn collega niet veel van moest hebben. Een keerpunt was het jaar 1920, toen de generale synode te Leeuwarden vergaderde. Daar werden de voorstellen van Geelkerken over de gezangen afgewezen; daar werd zijn poging om de Belijdenis meer up-to-date te maken afgewezen; daar werd zijn vriend Jan Netelenbos definitief als predikant afgezet, ondanks het protest van Geelkerken.

Toen de synode in het najaar van 1920 met een *Getuigenis* kwam waarin gewaar-

Beekstraat met gereformeerde kerk en pastorie, kaart van rond 1911, met dank aan Bert Kwakkel

schuwd werd tegen de verlokkingen van het moderne leven, reageerde Geelkerken met een vlammende preek. Zijns inziens kwam de synode niet verder dan het veroordelen van de boze buitenwereld, terwijl die juist geholpen moest worden. De kerk leek op de volgelingen van Jezus, die de verlamde jongeling niet konden genezen. Deze preek wekte een enorme beroering. Geelkerken had het gewaagd de synode aan te vallen. Vanaf dat moment was hij persona non grata in de Gereformeerde Kerken, het zwarte schaap van de gereformeerde familie. Het aantal conflicten waarmee hij te maken kreeg, binnen en buiten de eigen gemeente, nam toe en daarmee ook zijn strijd lust. Hij kreeg iets verbetens. In 1924 werden er in zijn eigen gemeente allerlei klachten tegen hem ingediend, die echter niet ontvankelijk werden verklaard. De klagers wendden zich tot de classis. De bekendste klacht kwam van broeder H. Marinus, die meende gehoord te hebben hoe Geelkerken in een preek zijn twijfel uitsprak over de historiciteit van de sprekende slang en de zondeval van Eva, zoals dat in Genesis 3 beschreven staat. Wat in de Heilige Schrift vermeld staat, in dat oude verhaal over de val van de mens, moet als beeld worden beschouwd, zo gaf hij Geelkerkens woorden weer. Nogmaals, het was niet de enige klacht tegen Geelkerken, maar het werd wel de bekendste klacht.

In dit alles bleef het overgrote deel van de kerkenraad zijn predikant steunen. Gaan we uit van 36 kerkenraadsleden (het aantal kon variëren), dan stonden daarvan zo'n 30 al die jaren achter Geelkerken. Maar dat mocht niet baten. De classis hield zich lang en intensief bezig met de situatie in de kerk van Amsterdam-Zuid, en die was ingewikkeld. Er speelde veel meer dan alleen de kwestie van de sprekende slang. Zij besloot uiteindelijk een beroep te doen op de synode. In de eerste maanden van 1926 vergaderde deze te Assen en zij kwam tot de conclusie dat Geelkerken standpunten verkondigde die in de Gereformeerde Kerken niet konden worden getolereerd. Het kwam tot een schorsing, maar toen Geelkerken zich daarvan niets aantrok, werd hij afgezet. Het overgrote deel van zijn kerkenraad steunde hem, evenals zo'n tweederde deel van de gemeente. Ook in het land kreeg Geelkerken steun, maar veel minder dan hij had gehoopt. Het kerkgenootschap dat naar aanleiding van deze kwestie ontstond, *De Gereformeerde Kerken in Hersteld Verband*, bleef klein en noodlijdend. Op het hoogtepunt telde het zo'n 7000 leden. In 1946 herenigde dit verband zich met de Nederlandse Hervormde Kerk.

De eerste jaren na zijn vertrek stond Geelkerken nog regelmatig op het preekrooster van de kerk van Epe, in 1918 bevestigde hij er bovendien het huwelijk van J. Vlaming en J.A. Eilander. De laatste keer dat hij voorging in Epe was op 8 juli 1923, hij logeerde toen bij de familie F.M. Lankester. Vermoedelijk was hij daarna te omstreden om nog eens uit te nodigen. Dat was in ieder geval in 1925 zo, toen de broer van zijn vroegere scriba J.L. Scholten een eventuele preekbeurt van Geelkerken ter sprake bracht, maar de kerkenraad het verstandiger achtte eerst het oordeel van de synode af te wachten. Het zou er niet meer van komen. Scholten hield nog jarenlang contact met Geelkerken. Uit de verjaardagspost van 12 juni 1926 blijkt dat Scholten als enige in de kerk van Epe de kerkenraad gemeld had zich niet aan de besluiten van Assen te kunnen conformeren, maar de gemeente als ge-

De Generale Synode van de Gereformeerde Kerken in Nederland, gehouden in januari en maart 1926 in de Zuiderkerk aan de Zuidersingel 31 te Assen (met dank aan Zuiderkerk Assen en Fotografie Gerrit Oosterveen)

heel bleef synodaal. 'Uw opvolger alhier is hieraan niet geheel onschuldig.' De ouderlingen die naar aanleiding van Scholtens brief op huisbezoek waren gekomen, hadden zijn bezwaren niet kunnen wegnemen, maar waren blij dat ze de kerkenraad konden rapporteren dat hij de Bijbel nog voor Gods Woord hield. Omdat ze zich niet heel grondig in de kwestie hadden verdiept, had Scholten hun enige brochures van Geelkerken ter hand gesteld. Jukkenekke had inmiddels een beroep naar Maarssen aangenomen, zo schreef hij Geelkerken, naar Scholten vermoedde omdat Jukkenekke Geelkerken wilde ontlopen. Hij was bang, zo had hij Scholten meer dan eens meegedeeld, dat Geelkerken na afloop van de synode weer 'zenuwziek' zou worden en was ervan overtuigd dat hij dan naar Epe zou afreizen om op verhaal te komen en daar propaganda zou maken voor zijn standpunt. Dat alles wilde Jukkenekke ontlopen.

Zover is het niet gekomen, en of Geelkerken ooit nog in Epe is geweest, durf ik niet te zeggen. Hij heeft er in ieder geval nooit meer gepreekt. Assen betekende niet alleen een breuk in de Gereformeerde Kerken, maar ook een breuk tussen Jan Geelkerken en zijn eerste gemeente.

NOOT

*) De tekst van dit artikel is grotendeels ontleend aan de biografie van dr. J.G. Geelkerken (zie bij Bronnen hieronder).

BRONNEN

M.J. Aalders, *Heeft de slang gesproken? Het strijdbare leven van dr. J.G. Geelkerken (1879-1960)* (Amsterdam 2013)

M.J. Aalders, *Een handjevol verkenners? Het Hersteld Verband opnieuw bekeken* (Barneveld 2012)

ILLUSTRATIES MET DANK AAN:

Gereformeerde kerk te Epe (ds. J.J. Bajema; interieur gereformeerde kerk)

Bert Kwakkel (Beekstraat met kerk plus pastorie, blz. 11)

Streekarchief Epe-Hattem-Heerde (gereformeerde kerk plus pastorie, blz. 14)

Zuiderkerk te Assen en Fotografie Gerrit Oosterveen (Generale Synode 1926)

De overige illustraties zijn van de auteur.

*De Beekstraat met rechts de kerk met pastorie. Links het bruggetje over de beek, richting Lohuizen. Hoewel deze foto veel gelijkenis vertoont met die op bladzijde 11, is hierop duidelijk de beek te zien, die nog steeds een markant gegeven is aan de Beekstraat.
Met dank aan het Streekarchief Epe-Hattem-Heerde.*

DE HARPSPEELSTER VAN FONS BEMELMANS

DIANNE HAMER

Aan de Eperweg in de richting van Emst, komend uit Epe, staat het gegoten bronzen beeld van een zittende, licht achteroverleunende vrouw die op een harp speelt, die zij tussen haar knieën houdt. Op de sokkel is rechts bovenaan een bordje aangebracht met de naam van de kunstenaar, Fons Bemelmans. In het midden staat gegraveerd: 'Aangeboden door de ondernemers Emst'. De ondernemersvereniging Emst heeft in februari 1997 'De Harpspeelster' aan de gemeente aangeboden als geschenk voor de bevolking van Emst. De kunstenaar geeft in het *Gelders Dagblad* van 16 november 1996 aan dat de titel van het kunstwerk niet ter zake doet. Het beeld spreekt zelf duidelijk genoeg. Het zijn de vormen en de afwisseling ervan, de contrasten tussen holten, bollen, lijnen en ovalen die van belang zijn, hun onderlinge verband en evenwicht ook en de spanning die eruit voortvloeit. En natuurlijk de ruimte en de licht-donkercontrasten om het kunstwerk als geheel.'

Alphons Willem Bernhard Johannes (Fons) Bemelmans werd op 8 januari 1938 geboren in Maastricht. Hier was hij van 1955 tot 1959 leerling van de Stadsacademie

voor Beeldende Kunsten, zijn leraar was Fons Paanakker. Hij viel op door zijn gedrevenheid, originaliteit en aanleg; hij won er verschillende aanmoedigingsprijzen. Om zich verder te ontwikkelen wilde hij studeren in het buitenland en dit werd mogelijk toen hij enkele beurzen kon verwerven. Van 1959 tot 1962 was hij verbonden aan de 'Werkschule' in Keulen, onder begeleiding van Elisabeth Treskow. Hier werden andere technieken onderwezen, bijvoorbeeld die uit de Etruskische tijd. Hij maakte in die tijd sieraden en plastisch werk. Het werken op kleine schaal werd hem al snel te beperkt en hij legde zich toe op beeldhouwkunst onder leiding van Ludwig Gies. Toen hij zijn opleiding in Keulen had afgerond, kreeg hij een beurs om te studeren aan de 'Accademia di Belle Arti di Brera e Liceo Artistico' in Milaan (1962-1963). Daar doceerde de bekende kunstenaar Marino Marini, maar Bemelmans koos ervoor om onder leiding van Luciano Minguzzi, de maker van de bronzen deuren van de Dom in Milaan, te gaan werken.

Fons Bemelmans is werkzaam als beeldhouwer, edelsmid, graficus, schilder en sieraadontwerper. In zijn werk, dat als abstraherende figuratie kan worden gekenschetst, spelen paarden, mensen, centauren, kinderen, naaktfiguren en mythologische figuren een belangrijke rol. Hij is lid van de Nederlandse Kring van Beeldhouwers, NKVB. Hij woont en werkt in Eijsden.

Hij is bekend geworden met zijn ambtsketens voor de burgemeesters van Delft en Enschede.

Naast vele tentoonstellingen in vooraanstaande galleries en beurspresentaties op TEFAF Maastricht, PAN, Kunstrai en Realisme04 en Realisme05 te Amsterdam, werden zijn beelden getoond in diverse musea, onder andere Museum Beelden aan Zee te Scheveningen en Museum De Buitenplaats te Eelde. Monumentale werken als 'Gea' en 'Kosmos' presenteerde Bemelmans op de boulevard van Kijkduin, ter gelegenheid van de internationale glas- en beeldtentoonstelling 'Boulevard des Sculptures' in 2001 en 2004. Zijn werk is opgenomen in collecties van diverse gemeenten, scholen, banken, verzekeringsmaatschappijen en particulieren, zoals Sara Lee D.E., Stibbe-Simont-Monahan-Duhot, Dela, RIVM, ministerie van Justitie - Melbourne, ABN/AMRO - Singapore. Door de vele rijksopdrachten heeft hij 150 grote monumentale bronzen beelden staan in heel Nederland.

In 1999 werd Fons Bemelmans geridderd in de Orde van Oranje-Nassau voor zijn complete kunstoeuvre.

BRONNEN

Eper Tijkpad rode route p. 11

Gelders Dagblad, 16 november 1996

Dianne Hamer, *Kunstcollectie gemeente Epe*, 2013, p. 179

Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie

Pieter Scheen, *Lexicon Nederlandse Beeldende Kunstenaars 1750-1950*, 's-Gravenhage 1969

www.artindex.nl, www.art-14.com, www.detweepauwen.nl, www.fonsbemelmans.nl

www.galleries.nl, www.gallerybell-arte.com

HERINNERINGEN VAN GERRIT VAN LAAR (1889-1980) VAN DE STEENDERBULT IN EMST (28)

PETER STORK

WALLEN, HOUTWALLEN, SINGELS, HEGGEN EN HET RENGEL

Houtwallen en heggen omzoomden vroeger de buurtschap Gortel. Houtsingels zorgden voor de afscheiding van de landerijen. Zij behoorden toe aan de boerderijen die toen nog alle in particuliere handen waren.

Houtwal rechts en rechtvoor beschermde de noordelijkste akker van Gortel. Links een boswal als perceelscheiding op de enk. Op de kadasterkaart Gortel staat de gefotografeerde houtwal aangegeven met een H.

Op een gegeven moment zijn de houtwallen en heggen overgegaan naar de eigenaren van het Gortelse Bos. In ruil daarvoor kregen de mensen uit Gortel rechten in het Gortelse Bos. Dat betekende dat er van de herfst tot het voorjaar schapen in het bos mochten weiden. De schapen deden zich te goed aan de vele eikels die op de grond lagen. In het voorjaar werden percelen akkermaalshout verkocht door de notaris. Als dat hout geschild werd, moesten de takken blijven liggen, want die waren als rijshout voor de buurtschap. Dit gold ook voor rijzen van de percelen beukenhout waar kachel- en geriefhout (zie kader op blz. 40 voor uitleg, red.) van werd gemaakt. De rijzen werden door de boswachter aan percelen gemaakt en via het trekken van een lootje werd men eigenaar. Ook mochten in de maand april met een beitel bonenstokken van de beuken en eiken werden gestoken zonder dat daarbij een hamer werd gebruikt, want dan was de tak te dik.

Het verlies van landheggen gaf qua verkoop van grond geen probleem. Ondanks het feit dat zij veel hout opleverden, onttrokken de heggen ook veel voedingsstoffen aan het land. Men kreeg er dunne takjes en twijgen voor terug. In die tijd dorsten de mensen geen nee te zeggen. Het gevolg van het hoeden van schapen is in de oudere bossen nog te zien, want de bomen zijn onderaan allemaal krom ten gevolge van het feit dat de schapen de koppen uit het jonge plantgoed vreten. Op dit punt hadden de boseigenaren zich dus vergist door het recht van hoeden te verle-

nen. Mijn vader heeft dit als schaaпshoeder nog meegemaakt. Bij de aankoop van het Gortelse Bos door de Kroon zijn de rechten van de buurtschap vervallen.

Een ander soort wallen komt in het gebied tussen Schaveren en het Gortelse Bos veelvuldig voor. Zo ligt er op de heide voor Gortel een ovale wal die nog goed te zien is. Het betreft waarschijnlijk een voormalige legerplaats. In 1937 was er een marmeren plaquette in Hotel Bloemink in Apeldoorn met het opschrift dat de beroemde nederlaag van Varius (9 n.C.) niet in het Teutoburgerwoud, maar op de Veluwe gesitueerd moest worden. Dit vertelde Anton van Duinkerken, die samen met professor Asselberg een poging deed om de geschiedenis te corrigeren.

De wallen die er op afstand voor liggen, zijn vermoedelijk verdedigingswallen. Zelfs in de heuvels aan de noordkant is duidelijk te zien dat er een verdedigingsstelsel is aangebracht. Als wij die heuvels volgen tot op het terrein van De Schorpioen waar de heuvels lager worden, komt er een wal van de Langeweg, dwars over de Boerweg, naar de heuvels, buigt om en loopt uit in een verdedigingsstelsel dat in de heuvel nog goed te zien is. Ook loopt er, te beginnen bij de heuvel van Buter aan de Langeweg, een wal van het Woesterveen naar het Lageveen bij J. Vijge (op het Hooge Zand). Gelukkig is het hele heidecomplex gespaard gebleven dankzij ingrijpen van koningin Wilhelmina. Prins Hendrik had het plan dit deel ook om te ploegen met de stoomploeg. De toekomstige wegen waren al uitgezet; ook waren de scherpe kanten van de wal al afgestoken om het schokken van de kabel van de stoomploeg te verhinderen. Koningin Wilhelmina heeft dat toen goed ingezien. Ook zij zag het mooie uitzicht op de heuvels. Ook vermoed ik dat de heuvels nog heel wat historie herbergen.

Dan krijgen we de wal langs de Langeweg en achter de beukenlaan naar het Woesterveen, en een wal aan de Langeweg tegen de laagte aan. Vervolgens ligt er een wal aan de weg achter het Theehuis aan de westkant naar de Oranjeweg. Deze loopt dood tegen het bouwland van Schouten en vervolgt tegen het lagere weiland

Landweer met Rengel op de achtergrond.

Schaaпwassing in historische tijd.

met de daarachter gelegen beek. De wal vervolgt bij Jan Brummel op de heide richting het Rengel, een ven, loopt daartegenaan en vervolgt zijn weg naar het Harendorp. Het laatste gedeelte is bouwland geworden (zie de foto op de vorige bladzijde). Over het Rengel gesproken, daar werd vroeger vlas geroot door de buurtschap Schaveren en de mensen uit de Pollen. Mijn moeder, Willempje Berg-horst (1857-1912), heeft als jong meisje ook vlas geroot in die waterplas. Het vlas werd in het water gelegd met wat hout erop, zodat het onder water bleef. Als het lang genoeg in het water had gelegen, werd het vlas eruit gehaald en op de hei te drogen gelegd, waarna het verwerkt kon worden.

Ook lag er een wal voor of over de vuilnisbelt. In Gortel, vlak bij het huis waar wij gewoond hebben, staan aan de zandweg die naar Elspeet gaat, enige beuken die mijn vader en oom hebben geplant. Aan het eind van de bomen begint een wal; deze loopt naar de doorgang in de heuvels richting Het Soerel. Bij de heuvels gaat de wal nog een eindje rechtsaf. Op de weg naar Vierhouten tot aan de Kruisweg en oostelijk van de Kruisweg, met de weg mee, onder de beuken door, eer wij aan de zandweg naar Elspeet komen, is ook een wal, goed zichtbaar evenals voor in het Elspeterbos. Ik ben ervan overtuigd dat het verdedigingswallen zijn. Ik hoop dat deze wallen niet vernield gaan worden, want zij zijn van historische betekenis.

Destijds hadden wij een huis in Gortel, het Kloostererf achter de kamp, aan de Vierhousterweg dat oorspronkelijk bij het klooster in Oene hoorde. Daar ben ik geboren. Er was toen veel grond bij. Mijn vader en oom hebben het gekocht van J. Westerink met 7 hectare grond. Het klooster had meer grond en er waren twee schaapskooien bij. Een ervan is uitbedongen door Westerink die nog twee hectare grond had van het klooster. Ook had het klooster zo'n 20 hectare achter Het Hul in het Emsterbroek. Bij het afbreken van ons huis in Gortel vonden we, ingemetseld in de muur achter in de spinde (voorraadkast), een lepel-tje. Dat deed men vroeger om huisgeesten met hun offer mild te stemmen. Ik was daar erg blij mee. Na de afbraak kregen wij nieuwbouw. Er moest ook een schuur komen waarbij eiken posten werden gezet waar een kap op moest rusten. Bij het graven van een van de gaten door mijn vader kwam een kanonskogel tevoorschijn, en ook een stijgbeugel. Beide zijn meegenomen naar ons nieuwe huis in de Pollen aan de Oranjeweg, nadat ik op 1 november 1914 ben getrouwd. In 1916 hebben wij een erfhuis gehouden en zijn diverse voorwerpen bij het oud ijzer terechtgekomen en opgekocht door Johannes de Weerd. Wie weet wat er nog verder in de grond zit...

Lepeltje en kogel in schaal bij Driesje van Laar, dochter van Gerrit

PM: Wie kent nog het gebruik van lepel-tjes in de muur metselen en de daarachter gelegen bedoeling?

VERZETSMAN GERRIT JOHAN SELLINK UIT EPE

RENÉ E. TASELAAR

Enige tijd geleden schreef ik artikelen over de wapendroppings op de Zesendertig Bunder en over Bas van Pelt, die met andere verzetsmensen uit de gemeente Epe in februari 1945 naar Neuengamme (in Duitsland) was getransporteerd. Na mijn publicatie maakte archivaris Gerrit Kouwenhoven mij erop attent dat over een van de mannen, G.J. Sellink, nog een dossier in het Streekarchief Epe-Hatterm-Heerde lag. Na een uitgebreid onderzoek over zijn geschiedenis nu meer hierover.

Gerrit Johan (roepnaam Joop) Sellink werd geboren te Aalten (Gld.) op 14 maart 1901. Hij trouwde op 4 februari 1926 met Hendrika Wilhelmina Blits, geboren op 15 juli 1905 te Wisch (Gld). Ze kregen drie kinderen: Wilhelmina Berendine te Wisch in 1926, Johan Willem (roepnaam Johan) te Epe in 1927 en Aart Hendrik te Epe in 1942. Enige tijd na de geboorte van de eerste twee kinderen betrok het gezin de woning met de naam 'Hoe het groeide...' aan de Oenerweg C 381, later 43, te

Twee foto's van Joop Sellink (met dank aan Streekarchief Epe-Hatterm-Heerde)

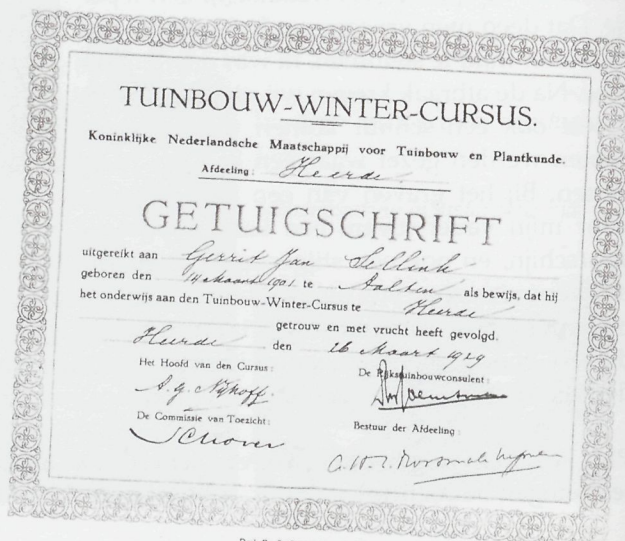
aan de Oenerweg C 379, later 41, woonde sinds 29 april 1929 de eigenaar A.W.E. Weijerman.¹⁾

Op het terrein van Woldyne bevonden zich een groentetuin, een aantal kassen, een gereedschapsschuur, een kippenhok, een stal in combinatie met een garage en een garagebox, maar ook het huis van de Sellinks (met eigen huisnummer). Het terrein werd deels omsloten door

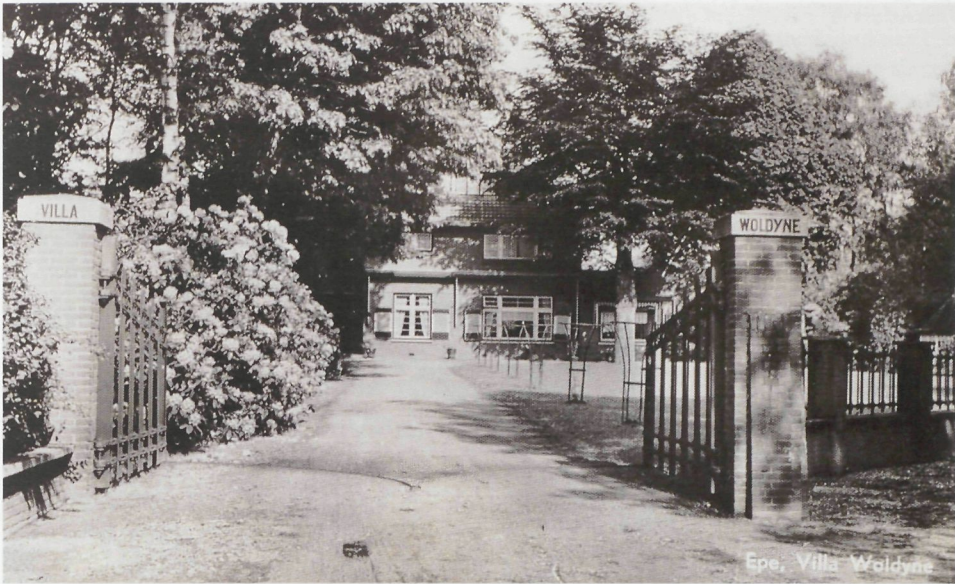
Epe.

In 1929 kreeg Joop een getuigschrift, dat hij de Tuinbouw-Winter-Cursus te Heerde 'getrouw en met vrucht heeft gevolgd'.

Voor en tijdens de Tweede Wereldoorlog was Joop Sellink tuinman bij villa Woldyne in Epe. In de villa zelf,

Druk Pa. B. Cuppen Ar. - Dr. B&J

Oprijlaan van villa Woldyne te Epe in 1956 (Streekarchief Epe-Hattem-Heerde)

een hoog hek. Weijerman heeft zich in de oorlogsjaren niet bemoeid met verzetsactiviteiten, maar heeft die oogluikend toegestaan aan zijn tuinman Sellink. Volgens de dochter van Sellink zou tijdens de oorlog een Duitse officier op de bovenvoorkamer van de villa ingekwartierd zijn geweest.

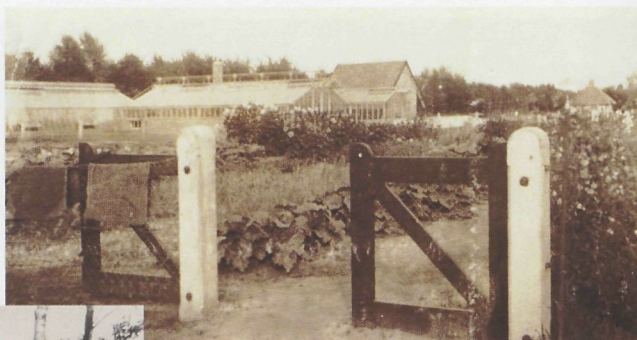
In Epe woonde in 1942 de Joodse Max Gosschalk met zijn vader en moeder. Op 20 augustus van dat jaar bracht postbode T. Jonker²⁾ een brief waarin stond dat het gezin zich moest melden. Daarop werd besloten onmiddellijk onder te duiken. Joop Sellink nam hen op 21 augustus eerst op in zijn huis en bracht hen na enkele weken onder in de stal achter Woldyne. In de jaren daarna kwam het gezin Gosschalk alleen op mistige avonden koffiedrinken bij de tuinman thuis. Bonkaarten en voedsel werden gebracht door de niet-Joodse schoonzuster van Max en de Sellinks. De tuinmansfamilie zorgde ook voor verse groenten uit de moestuin, leesboeken uit de bibliotheek en boodschappen. Deze boodschappen werden gekocht in verschillende winkels om geen argwaan te wekken dat zo veel personen onderhouden moesten worden. Ook had het gezin Sellink een jongetje van onderduikers en het Joodse meisje Ruth Salomons (Elsje) enige tijd in huis. De ongeveer 8-jarige Ruth was later in Zuuk ondergedoken en overleefde de oorlog.

Vlak bij de stal stond een garagebox. Daarin werden in het najaar van 1944 wapens opgeslagen onder een stapel cokes. De verzetsman Gerrit Jan Prinsen had deze wapens met een handkar van een droppingterrein in de gemeente Epe gehaald en zowel naar een plek onder de toneelzaal van Het Wapen van Epe, als naar de pottenbakker Chris Lanooy en Joop Sellink gebracht.³⁾

Rechts: De moestuin van Woldyne met van links naar rechts: kassen, de gereedschapsschuur en stal in combinatie met garage (met piramidedak) in 1925.

Onder: Foto van het (nu afgebroken) huis van Joop Sellink op het terrein van Woldyne.

(Foto's: Streekarchief E-H-H)

VERRAAD

Evenals Prinsen en Lanooy is Sellink slachtoffer geworden van verraad. Het is niet bekend door wie dat gebeurd is. Toen Bas van Pelt en een aantal anderen waren opgepakt, heeft Joop even gedacht aan onderduiken, maar hij kon het gezin Gosschalk niet achterlaten en de

wapens niet ergens anders verbergen. In de vroege, mistige morgen van 21 december 1944 reden auto's het terrein van de villa op. Daar werd Joop Sellink door Nederlandssprekende leden van de *Sicherheitspolizei* (Oproerpolitie) Apeldoorn gearresteerd wegens illegaal wapenbezit in de garagebox. De wapens werden in beslag genomen en ingeladen. In de stal, waar de tijdig gealarmeerde familie Gosschalk ondergedoken zat, werd niemand aangetroffen. In de dichte mist waren zij vanuit hun schuilplaats ontsnapt, via een gat in een afscheiding van gaas en over het twee meter hoge hek. Er is niet meer naar hen gezocht, zodat de Gosschalks via de weilanden achter Woldyne veilig een ander onderduikadres hebben kunnen bereiken. De vrouw van Sellink hoefde niet mee naar Apeldoorn. Gelukkig kreeg de 17-jarige zoon Johan op dat moment elders les en werd door zijn zusje gewaar-schuwd. Anders was de kans aanwezig geweest dat hij, net als met de 19-jarige zoon van de verzetsman Van der Ree in Epe is gebeurd, ook was opgepakt. Pas later op de dag is Johan naar huis gegaan. Enkele dagen later was hij in de tuin met een collega van zijn vader, Tiemen Witteveen, toen hij weer een Duitse vrachtwagen het terrein zag oprijden. Tot zijn opluchting bleek het te gaan om het 'leegroven' van een ontdekte fruitkelder onder het gereedschapshuis. Hij moest helpen, maar werd daarna met rust gelaten. In de maanden erna werd een aantal Duitsers ingekwartierd en werden evacués ondergebracht op het terrein van villa Woldyne.

Joop Sellink werd, evenals de reeds eerder gearresteerde Eper verzetsmensen⁴⁾, naar de Willem III-kazerne te Apeldoorn gebracht. Op 4 januari 1945 werd hij met een aantal van hen naar de gevangenis De Kruisberg in Doetinchem getransporteerd en daar opgesloten. Korte tijd later kreeg de vrouw van Joop Sellink op haar

adres in Epe een in het Duits getypte brief uit Apeldoorn. Deze brief, gedateerd op 15 januari 1945, luidde, vertaald in het Nederlands:

Nationaalsocialistische Duitse Arbeiderspartij
Groep Apeldoorn
Plaatselijk kantoor Nationaalsocialistische Volkswelzijn

Apeldoorn, 15 januari 1945

Aan vrouw van Gerrit Sellink in Epe
Oenerweg G 381

Als gevolg van de door de Sicherheitspolizei en Sicherheitsdienst tegen uw echtgenoot genomen maatregelen is de verbeurdverklaring van de gezamenlijke roerend en onroerend goed bevolen. Dit betekent dat alles wat tot nu toe rechtmatig eigendom was vanaf het moment van ingrijpen door de Sicherheitspolizei als Duits eigendom beschouwd wordt. Met onmiddellijke ingang is elke beschikking over of verandering van zulke voorwerpen door u of andere personen ten strengste verboden. Op overtreding staan hoge straffen.

Met betrekking tot de woninginrichting wordt bij wijze van uitzondering aan u en uw kinderen de kosteloze gebruikmaking tot herroeping te leen gegeven. Voor de zekere en behoorlijke bewaring bent u persoonlijk verantwoordelijk.

Ongeacht de aan u te leen gegeven tot de woninginrichting behorende goederen heeft u tot dinsdag 30 januari 1945 de tijd om alle kledingstukken en voorwerpen van persoonlijke aard van uw echtgenoot in te leveren bij het kantoor van de N.S.D.A.P. in Apeldoorn, Loolaan 49.

Over de omvang van de voorwerpen, die op korte termijn moeten worden ingeleverd, wordt u via bijgevoegd overzicht ingelicht.

Bij de inlevering moet een lijst van de gebrachte goederen en de bijgevoegde verklaring worden afgegeven. Verder moet u afgeven: alle documenten, die betrekking hebben op het overige vermogen van uw echtgenoot, waaronder bijvoorbeeld bank-, spaar- en girorekeningen, boeken, waardepapieren en vorderingen van allerlei aard, akten, tekeningen enz. van grond en gebouwen. Het laten verdwijnen, veranderingen en vervreemdingen zijn per direct ten strengste verboden, waarvoor u eventueel persoonlijk verantwoordelijk kunt worden gesteld.

Directeur van het districtshoofdkantoor

Goederen, die ingeleverd moeten worden

a. Kledingsstukken

Kostuums (ook werkkleding) en uniformen; jassen (ook rubber en leren jassen, alsmede jasjes); schoenen en laarzen in alle soorten en overschoenen; kousen en sokken; ondergoed; overhemden (incl. kragen) en sporthemden; stropdassen; wollen jacks, vesten, pull-overs etc.; halsdoeken; handschoenen; hoeden en mutsen; nachthemden en pyjama's; pantoffels.

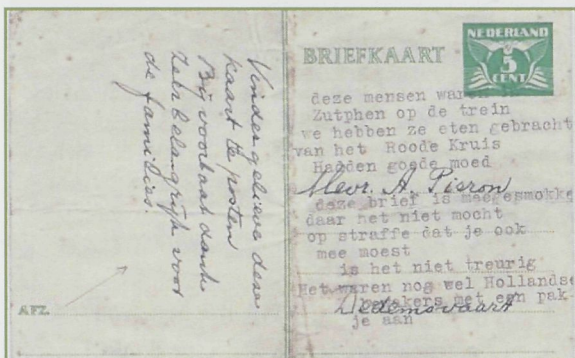
b. Andere persoonlijke benodigdheden

Vestzak- en polshorloges; bretels, sok- en mouwophouders; scheerspullen en ander apparaten voor lichaamsverzorging; reiskoffers, tassen, aktetassen; dekens, lakens en kussens; portefeuilles en geldbuidels; reisbenodigdheden.

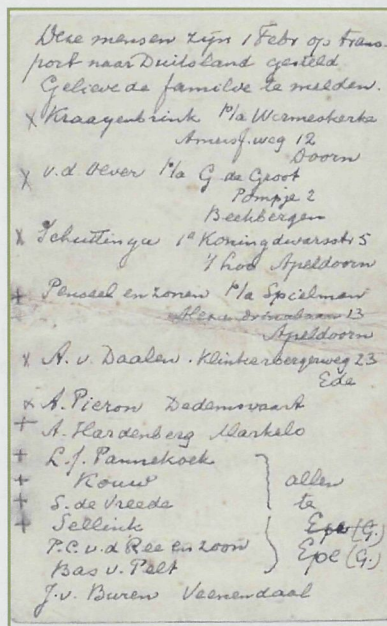
c. Andere bezittingen

Fietsen, motorfietsen en toebehoren; schrijfmachines en andere kantoorbenodigdheden; fotoapparaten met accessoires; vulpenen en schrijfgerei; sieraden (ringen, kettingen, sierspelden enz.); verrekijkers en andere optische apparaten; sportkleding en sportbenodigdheden; onbewerkte stoffen voor kleding en was; bontkragen; muziekinstrumenten, inclusief toebehoren en muziekboeken; boeken (ontspanningsliteratuur en wetenschappelijke werken).

Aan dit 'dwangschrijf' is volgens zoon Johan in zeer beperkte mate gehoorgegeven. Het merendeel van de bezittingen van zijn vader werd verdonkeremaand, door die te verstoppert of naar vrienden te brengen. Vanuit Apeldoorn is daarna geen vervolg aan de brief gegeven. Wel zijn er nog Duitsers ingekwartierd geweest.

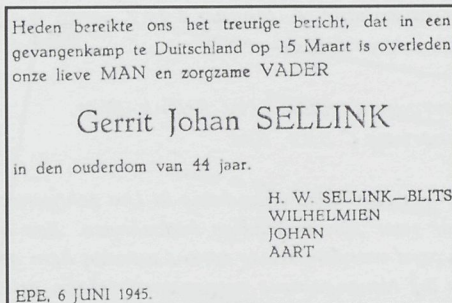
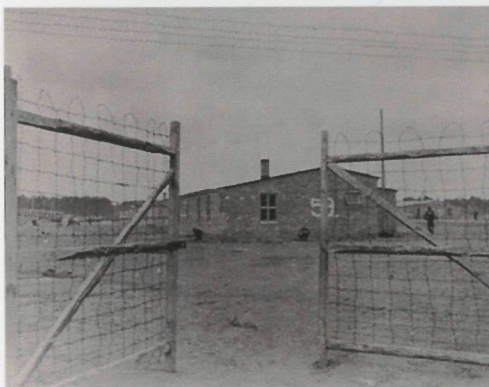
Voor- en achterzijde briefkaart van 1 februari 1945 (Collectie H.A. Nieuwstraten)

NAAR NEUENGAMME EN WÖBBELIN

Vanuit Doetinchem is slechts eenmaal een trein met zeventig mannen naar het concentratiekamp Neuengamme in Duitsland vertrokken, en wel op 1 februari 1945. Zoals uit een gesmokkelde briefkaart blijkt, heeft deze trein op die datum enige tijd op het station van Zutphen gestaan. Aan de schrijfszijde zijn zeventien verzetsstrijders uit verschillende delen van Overijssel en Gelderland genoemd, deels met adressen. Onder hen de namen van zeven mannen uit de gemeente Epe: Lubertus Jan Pannekoek, Klaas Jan Kouw, Sijmen de Vreede, Gerrit Johan Sellink, Pieter Christiaan van der Ree Sr., Pieter Christiaan van der Ree Jr., Bastiaan Johannes van Pelt. Alle op deze briefkaart genoemde mannen zijn op 4 of 5 februari 1945 in het con-

concentratiekamp Neuengamme aangekomen. Zij hebben kampkleding gekregen, zijn kaalgeschoren en geregistreerd. Joop Sellink kreeg kampnummer 70930. Vervolgens is het merendeel van de groep eerst ondergebracht in een quarantainebarak en in een later stadium in een transportblok. In Neuengamme gold een streng regime en waren de barakken overvol. Daarom werd eind 1944/begin 1945 besloten een deel van de gevangenen over te brengen naar opvangkampen elders, zoals het nog in te richten Kamp Wöbbelin (tussen Schwerin en Ludwigslust in Mecklenburg/Voor-Pommeren). Vijf van de in de gemeente Epe opgepakte mannen, die 'transportfähig' (= vervoerbaar) waren, zijn in een eerste transport van 700 man al op 12 februari 1945 in het speciale opvangkamp Reiherhorst terechtgekomen. Onder hen was Joop Sellink. Zij moesten als werkcommando in een 500 m verder gelegen moerasgebied het grotere Kamp Wöbbelin realiseren. Bij de opbouw zijn veel mannen door uitputting, ziekte of mishandelingen omgekomen. Joop Sellink bezweek op 15 maart 1945 om 15.00 uur aan de gevolgen van dysenterie. De vier andere Epenaren hebben hun verblijf in Kamp Wöbbelin ook niet overleefd.⁴⁾ Het kamp is op 2 mei 1945 door militairen van de 82^e U.S. Airborne Divisie bevrijd. Het duurde nog tot begin juni 1945, voordat de familie Sellink via evangelist Laurus Keijzer in Epe vernam dat Joop in een gevangenkamp te Duitsland overleden was. Hoe Keijzer dat wist, is onbekend. De overlijdensdatum van Sellink op de rouwkaart was juist. Pas (veel) later, tot in 1952, zijn officiële rapporten over het overlijden, met onder andere 'getuigenverklaringen' van de metgezellen Van Daalen en Penseel Sr.⁵⁾ via het Rode Kruis afgegeven.

Linksboven: Een openstaand hek en een barak bij de bevrijding van Kamp Wöbbelin (Collectie O. Spronk). Rechtsboven: Rouwkaart van 6 juni 1945 (Streekarchief Epe-Hattem-Heerde).

OPMERKELIJKE DOCUMENTEN IN STREEKARCHIEF

In het Streekarchief Epe-Hattem-Heerde bevinden zich drie opmerkelijke documenten over Joop Sellink: een schrijven over de uitreiking van een insigne door prins Bernhard, een betuiging van deelneming door koningin Wilhelmina en een

getuigenverklaring van zijn oud-werkgever, A.W.E. Weijerman.

Vermoedelijk op instigatie van J. Daamen, de troepencommandant van de Nederlandsche Binnenlandse Strijdkrachten in Epe, kreeg de echtgenote van Sellink na de oorlog een schrijven, ondertekend door prins Bernhard.

De tekst luidde:

Binnenlandsche Strijdkrachten 1944-1945

Aan hen, die in actieven dienst zijn geweest bij de Binnenlandsche Strijdkrachten, wordt door mij, zooals U wellicht weet, bij hun uittreden het B.S. insigne, vergezeld van een oorkonde, uitgereikt als dank, voor de diensten, welke zij aan ons land hebben bewezen.

Het is mij een behoefte, om dit insigne gelijktijdig, als posthume hulde, toe te kennen aan diegenen, die, in dienst bij de Binnenlandsche Strijdkrachten, hun leven hebben gegeven voor de vrijheid van het vaderland, en ik moge het derhalve thans aan U als nabestaande doen toekomen. Ik verzoek U, dit insigne te willen aanvaarden als bewijs van mijn eerbied en diepe erkentelijkheid voor hem, die in den strijd het hoogste offer bracht.

Bernhard

Het boven de brief afgebeelde en niet meer terug te vinden insigne was een ovaal bronzen plaatje met aan de voorkant een gekroonde B en het omschrift Binnenlandsche Strijdkrachten 1944-1945. Bij de rand (vermoedelijk) de initialen van de ontwerper VEMI. Aan de achterzijde een reliëfhandtekening van prins Bernhard.

Ook kreeg de echtgenote van Joop een brief van koningin Wilhelmina:

's Gravenhage, 6 Januari 1947.

Paleis Noordeinde

Mevrouw de Wed. H.W. Sellink-Blitz,

Oenerweg C 381, Epe.

De meedogenloze vijand zag in Uw echtgenoot Gerrit Johan, die U zoo dierbaar was, een gevaar voor zijn misdadige bedoelingen. Zoo moest hij niet alleen naar een concentratiekamp gevoerd worden, maar tevens werden hem geestelijke en lichamelijke kwellingen opgelegd.

Na uit Neuengamme weggevoerd te zijn geworden, is hij, vermoedelijk tijdens het transport, overleden.

Ik kom U bij dit verlies Mijn hartelijke deelneming betuigen.

Moge zijn nagedachtenis U een steun in het verdere leven blijven.

Wilhelmina

Of alle andere nabestaanden van de omgekomen Eper verzetsmannen ook zo'n brief hebben ontvangen, is mij niet bekend. Een dergelijk, deels wat anders geformuleerd schrijven heb ik alleen gezien met betrekking tot Pannekoek.

Maanden daarna, op 6 oktober 1947, legde A.W.E. Weijerman, de eigenaar van Woldyne, nog een -moeilijk leesbare- verklaring af:

Aan hem, die in zetsoven dienst
zijn geweest bij de Brinmlaundsche Strjd-
krachten, wordt door mij, zoals ik wellicht
weet, bij hem uitreden het B.S. insigne,
vergezelid van een oorkonde, met gericht als
deuk, voor de deunoten, welke zij aan ons
leud hebben bevojen.

Ik is mij een behoefte, om dit
insigne jelyktijdig, als postkamee kulle,
toe te kenneu aan diegenen, die, in dienst
bij de Brinmlaundsche Strjdkrachten, hem
leuen hebben jeevoen voor de vrijheid van
het vaderland, en ik zege het derhalve kams
aan te als nabestaande doen toekomen.
Ik verjoek te, dit insigne te willen aan-
vaarden als bejys van mijn eerbied
en diepe erkentelykheid voor hem, die in
deu strjd het korgere offer bracht.

Bernhard

Duitsland, vanwaar hij niet meer is teruggekeerd. Verder heeft hij zijn woning opengesteld voor achtervolgden en een Joods meisje.

Van hem kan dus worden gezegd, dat hij gedaan heeft, wat hij als goed Vadderlander kon doen met inzet en verlies van zijn leven.

C. Weijerman

Boven: Postume verlening van een insigne door prins Bernhard. Rechts: Brief van koningin Wilhelmina van 6 januari 1947. (Beide: Streekarchief E-H-H)

Ondergetekende, A.W.E. Weijerman, wonende te Epe, Oenerweg C 379, verklaart, dat G.J. Sellink, bij hem in dienst als tuinman, gedurende de tweede wereldoorlog veel gedaan heeft om de orders van de Duitsers te saboteren en hen te benadelen, waar zulks slechts mogelijk was. Zo verzorgde hij te zamen met zijn vrouw drie Joden, die in één mijner garages waren ondergebracht van Augustus 1942 tot aan zijn gevangenneming op 21 December 1944.

Zo verborg hij wapenen van de illegaliteit in een andere garage van mij, hetgeen voor hem noodlottig werd, omdat de Duitsers, door verraad achter het verbergen der wapenen gekomen, deze op 21 December 1944 kwamen halen en hem, Sellink, daarop medenamen. Zij brachten hem eerst naar de Willem III-kazerne te Apeldoorn, daarna naar Doetinchem en ten slotte naar

3 GRAVENHAGE,
PALAIS NOORDENDE

6 Januari 1947.

Mevrouw de Wed. H. W. Sellink-Blitz,
Oenerweg C. 381,
E P E.

De meedogenloze vijand zag in Uw echtgenoot Gerrit Johan, die U zoo dierbaar was, een gevaar voor zijn misdadige bedoelingen. Zoo moest hij niet alleen naar een concentratiekamp gevoerd worden, maar tevens werden hem geestelijke en lichamelijke kwellingen opgelegd.

Na uit Neungamme weggevoerd te zijn geworden, is hij, vermoedelijk tijdens het transport, overleden.

Ik kom U bij dit verlies Mijn hartelijke deelneming betuigen.

Moge zijn nagedachtenis U een steun in het verdere leven blijven.

Wilhelmina

OP DE 'ERELIJST VOOR GEVALLENEN'

Eind 1955 vroeg de Stichting 1940-1945 aan het gemeentebestuur van Epe om de namen van de ingezetenen van Epe, die ten gevolge van het verzet om het leven waren gekomen. De gevraagde lijst is op 12 december 1955 verzonden. Naar aanleiding hiervan is een deel van de door B & W op 12 december 1955 genoemde mannen, onder wie Gerrit Johan Sellink, als postuum huldebetoon vermeld op de 'Erelijst voor Gevallenen', die bij de Tweede Kamer en het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie ligt.

NASCHRIFT

Aan de hand van een aantal bewaarde documenten en interviews is de geschiedenis van Gerrit Johan Sellink, tuinman bij Woldyne in Epe, gereconstrueerd.

NOTEN

- 1) Anne Willem Elie Weijerman werd geboren te Rotterdam op 7 juli 1871 en trouwde eind 1899 met jonkvrouw Blanche Rosalie de Villeneuve; zij overleed in 1937. Daarna had hij een huishoudster. Weijerman bleef in Epe tot 1951, toen hij naar 's-Gravenhage verhuisde. Daar overleed hij op 19 februari 1957. Hij is directeur van de Haagse Tramweg-Maatschappij geweest en publiceerde onder andere over Nederlands-Indië en Spoor- en tramwegen.
- 2) Zie bladzijde 45 e.v. van *Verzet in Epe* door W. Veldkamp.
- 3) Het lijkt mij waarschijnlijk, dat de wapens niet afkomstig waren van de Renderklippen (vanwege het ontbreken van Engelse gegevens daarover), maar van de Zesendertig Bunder of de Hertenkamp. Zie *Verzet in Epe* (pagina 85) en *Ampt Epe* nr. 191, februari 2013.
- 4) Zie pagina's 31 en 32 van *Ampt Epe* nummer 192, april 2013.
- 5) Zie pagina's 11 en 12 in artikel 'Zeventien verzetsmensen in een trein naar Neuengamme in 1945', *Terugblik* 527, maandblad van de Documentatiegroep '40-'45, mei 2013.

BRONNEN

Streekarchief Epe-Hattem-Heerde, met dank aan archivaris G. Kouwenhoven.

Archief N(ederlandse) R(ode) K(ruis)-Oorlogsnazorg te 's-Gravenhage.

Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie, Amsterdam.

René E. Taselaar: 'Het afwerpgebied Zesendertig Bunder' in *Ampt Epe* 191, februari 2013.

René E. Taselaar: 'Bas van Pelt en andere verzetsmensen uit de gemeente Epe' in *Ampt Epe* 192, april 2013.

René E. Taselaar: 'Zeventien verzetsmensen in een trein naar Neuengamme in 1945' in *Terugblik* 527, maandblad van de Documentatiegroep '40-'45, mei 2013.

Veldkamp, W.: *Verzet in Epe*, Hooiberg, Epe, 1995.

M. Gosschalk, Epe; W.B. Lubbers-Sellink, Angerlo, dochter van G.J. Sellink; J. Paasman, Epe; J.W. Sellink, Heemskerk (N.H.), zoon van G.J. Sellink; W. Veldkamp, Epe.

Afbeeldingen afkomstig van: Streekarchief Epe-Hattem-Heerde, H.A. Nieuwstraten en O. Spronk.

DE HISTORISCHE ONTWIKKELING EN DE BETEKENIS VAN HET VAASSENSE BEKENSTELSEL *

HENRI SLIJKHUIS

INLEIDING

Vandaag de dag 'maken we natuur' en 'herinrichten' we ons stedelijk en landelijk gebied voortdurend. Ook onze verre voorvaders konden er wat van. Zo is er in Vaassen een complex bekensysteem gegraven ten behoeve van de bouw van watermolens. Dit door mensenhand ontstane systeem is heden ten dage van groot ecologisch en cultuurhistorisch belang, maar diende oorspronkelijk een zuiver economisch doel. Het stelsel van sprengbeken is nog vrijwel compleet aanwezig. In het omringende landschap is goed te zien, hoe de situatie was ten tijde van de aanleg van de sprengen. Het stelsel is nog steeds van praktische betekenis. Het wordt gebruikt voor de watervoorziening van een wasserij en voedt de visvijvers en waterpartijen rondom kasteel Cannenburch.

In dit artikel zal ik ingaan op het gegraven en geploeter van onze voorvaders en de ontwikkelingen in het gebied na de aanleg van de beken en de bouw van de molens. Tevens zal ik kort stilstaan bij het grote belang dat de watermolens hebben gehad voor de industriële ontwikkeling van Vaassen. Ik volg hierbij de bekende indeling in onze geschiedenis van nieuwe tijd, nieuwste tijd en onze eigen tijd.¹⁾

Ik hoop dat dit artikel zal bijdragen aan het vergroten van het besef dat we hier te maken hebben met een uniek stukje cultuurgeschiedenis dat we moeten waarderen en beschermen.

NIEUWE TIJD (1500-1800)

In het begin was er de natuurlijke beek. Uit historische bronnen is bekend dat al in 1402 bij de Cannenburch een korenmolen werd aangedreven met beekwater van een toen nog natuurlijke beek. Vandaag de dag is dit nog terug te vinden in een deel van de Rode Beek, die door het dal van de oorspronkelijke beek loopt. Ook delen van de Geelmolense Beek wekken de indruk terug te gaan op een natuurlijke waterloop. Beide beken zijn later uitgediept en vergraven en staan nu vrij ver van de natuurlijke situatie af.

In de 16^e en 17^e eeuw is er flink gegraven. De Hattemsche Molenbeek en de Geelmolense Beek (die in Vaassen Dorpermolenbeek wordt genoemd) liggen aan de noord- en zuidflank van het beekdal. De oudste molens aan de Hattemsche Molenbeek worden al in het midden van de 16^e eeuw genoemd. Dat geldt ook voor de onderste molen aan de Dorpermolenbeek (de Dorper Molen). De overige gebouwde molens aan de Dorpermolenbeek zijn in de loop van de 17^e eeuw gebouwd; het lijkt waarschijnlijk dat grote delen van de Dorpermolenbeek in het eerste kwart van de 17^e eeuw zijn gegraven. De noordelijke tak van de Geelmolense Beek wordt

ook wel de Rode Beek genoemd en vormde oorspronkelijk waarschijnlijk de bovenloop van de natuurlijke Rode Beek. Door het water naar de Geelmolense Beek te leiden konden extra molens worden gebouwd en aangedreven.

Brongebied De Motketel

Als laatste werd de Nieuwe Beek gegraven. De aanleg hiervan vond plaats tussen 1694 en 1698; hierdoor ontstond de mogelijkheid tot het bouwen van twee extra molens. Op een kaart van 1726 wordt het complete stelsel al weergegeven en liggen er zeventien watermolens aan de beken.

Het systeem is complex, doordat er ook dwarsverbindingen tussen de beken en de overlaten werden gegraven. Deze overlaten werden gebruikt voor de afvoer van overtollig water en peri-

odiek om water af te voeren, wanneer men onderhoud aan een beek wilde plegen of de watermolen tijdelijk buiten gebruik wilde stellen.²⁾

De zuiverheid en de zachtheid van het beekwater in Vaassen en omgeving waren, naast de continue aanvoer, een belangrijke vestigingsreden voor de papierindustrie en later de wasserijen. Water van mindere kwaliteit was wel geschikt om molens aan te drijven, maar kon niet als proceswater worden gebruikt. Water van mindere kwaliteit kwam ook van nature voor. Beken met een roodbruine neerslag op de bodem wijzen op een hoog ijzergehalte in het water. Dit opgeloste ijzer wordt door oxidatie omgezet in niet-oplosbaar ijzer, dat op de bodem neerslaat. Het ijzerhoudende water was niet geschikt als proceswater en werd gescheiden gehouden van schoon water. Het water van de Rode Beek en de Nieuwe Beek wordt gescheiden gehouden door houten schotten en aarden wallen.³⁾ Dit ingewikkelde watersysteem was in de nieuwe tijd van grote betekenis voor de lokale economie vanwege de vele watermolens die door het water konden worden aangedreven. De eigenaren van de Cannenburch beseften heel goed dat de molens flink wat geld in het laatje konden brengen.

DE FAMILIE VAN ISENDOORN

De familie Van Isendoorn à Blois was van 1563 tot 1865 eigenaar van de Cannenburch.** Deze familie heeft het water en de grond steeds in eigendom gehouden. Wel was de betrokkenheid bij de molens aan schommelingen onderhevig. De

Oude Cannenburgher Watermolen.

op Vaassen.

meeste molens in Vaassen zijn namelijk gesticht door particulieren, die de gronden en water van de eigenaren pachtten. De laatsten stichtten ook zelf verschillende molens, maar verkochten deze later aan de pachters, met uitzondering dan van de graanmolen bij het kasteel. Vanaf 1715 begon echter een omgekeerde beweging en probeerden de Van Isendoorns de molens weer in bezit te krijgen. Van molen na molen werd de pacht van water en grond opgezegd, waarna de molenaar de pacht slechts kon terugkrijgen door zijn molen aan de Cannenburch te verkopen. De molenaars waren volkomen afhankelijk van de Van Isendoorns. In enkele gevallen bood de molenaar echter flinke weerstand. Als voorbeeld kan hiervoor de Noordelijke Geelmolen dienen. In 1735 zegde Van Isendoorn de pacht op van de grond en het water, maar de molenaar gaf pas in 1752 toe. Rond 1755 hadden de heren van de Cannenburch het overgrote deel van de molens in bezit. Hun rol ging ook veel verder dan het innen van de pacht. Ze bepaalden in feite de productiecapaciteit, regelden de watertoevoer op de molens en het aantal hamerbakken, bemiddelden tussen ruziënde papiermakers, lieten nieuwe beken aanleggen en zorgden voor onderhoud aan beken en bedrijfsgebouwen. In 1865 stierf de laatste Van Isendoorn en in datzelfde jaar wees een rechtbank de erfgenamen aan. Een paar jaar later werden de molens verkocht.

Waarom haalden de Van Isendoorns het maximale uit hun landgoed? Hun handelwijze wordt wel verklaard uit hun katholieke geloof, dat ervoor zorgde dat ze niet in aanmerking kwamen voor lucratieve overheidsfuncties; in ieder geval werden ze tot het eind van de 18^e eeuw geweerd uit het ridderschap van de Veluwe.

De Cannenburg, anno 2014

NIEUWSTE TIJD (1800-1945)

De Cannenburg staat centraal in het Vaassense bekenstelsel. Drie van de vier hoofdbeken lopen langs de Cannenburg en zijn van betekenis voor het park. Ze voeden het uitgebreide vijvercomplex en tevens de grachten rondom het kasteel. Dit park is in de loop van de tijd regelmatig aangepast aan de dan heersende 'mode'. Zo is tussen 1812 en 1832 het centrale deel van het park in landschappelijke stijl omgevormd. De drie waterkommen in het bosgebied ten westen van het kas-

teel werden hierbij vergraven tot slingervijvers, die het centrale element gingen vormen in het park.

De betekenis van de papierindustrie bleef groot in de 19^e eeuw. Zo kende Vaassen omstreeks 1854 achttien papiermolens met 270 arbeiders.⁴⁾ In een andere bron wordt gesproken over zestien molens voor de papierindustrie. Daarnaast waren er nog vier molens waarvan er een als oliemolen diende, een als pelmolen, een als kopermolen en een als eekmolen. De enige molen in Vaassen die in 1832 niet in het bezit was van de Van Isendoorns -de Amsterdamse kopermolen- werd alsnog in 1864 gekocht. De koperfabricage werd vervolgens op deze molen vervangen door een grofijzersmelterij.⁵⁾ Wat het ook precies geweest is, het was van grote betekenis voor de Vaassense economie. De watermolens leverden veel afgeleid werk op. De sprengen moesten onderhouden worden. Dat betekende werk voor de minstbedeelden uit het dorp. Maar ook vervoerders, timmerlieden en smeden kregen opdrachten van de pachters en de eigenaren van de molens.

In de loop van de tweede helft van de 19^e eeuw kregen de Vaassense papierfabrieken het moeilijker ten gevolge van de toepassing van stoommachines elders, wat leidde tot een enorme toename van de papierproductie. Dit betekende verlies aan concurrentiekracht voor de Vaassense papiermolens. Dit had grote gevolgen. Sommige bedrijven werden gesloopt, andere omgebouwd tot wasserijen. Deze wasserijen stonden aan de basis van een omvangrijke bedrijfstak die vanaf het begin van de 20^e eeuw mechaniseerde en nog altijd bestaat. In Vaassen zijn op dit moment nog steeds twee wasserijen actief: de Gelderse Stoomwasserij Van Delden en CleanleaseFortex BV. Hoewel in de naam van de eerste bedrijf de term stoomwasserij voorkomt, zijn natuurlijk de stoommachines allang niet meer in gebruik.

In de papierindustrie wist alleen het bedrijf Van Delden zich te handhaven door op te schalen en om te schakelen op bordkarton. Dit bedrijf is pas in 1980 stilgelegd.

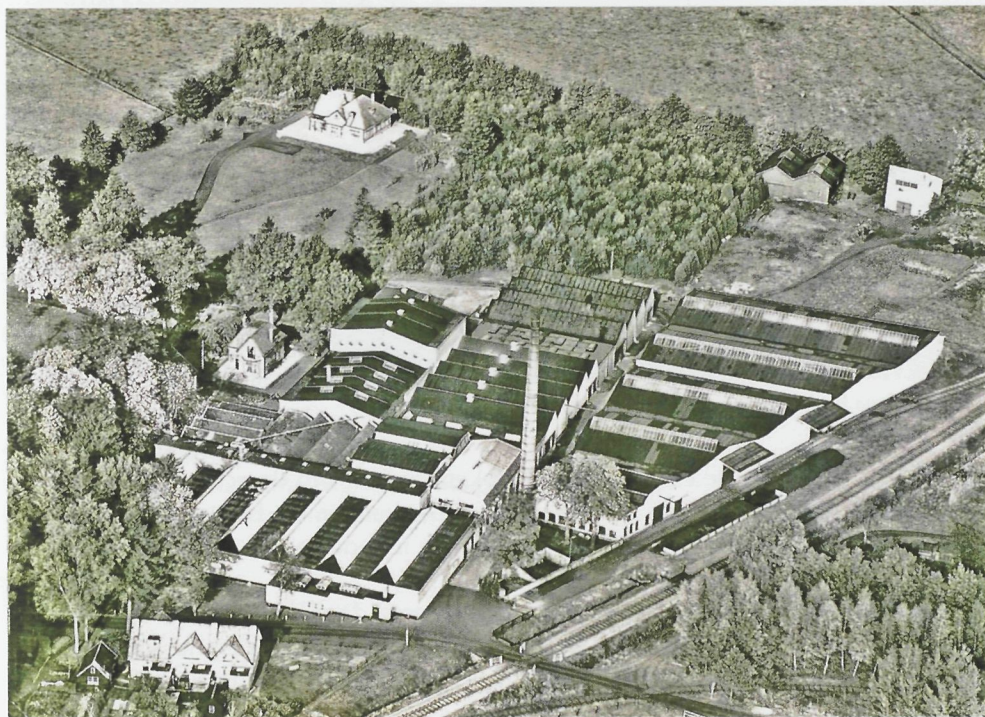
De locaties van de molens stonden in enkele gevallen aan de basis van grote indu-

strieën, die eind 19^e/begin 20^e eeuw ontstonden. De Aluminium Industrie Vaassen NV (nu Vaassen Flexible Packaging) staat op de plaats van de Dorpermolens. De wattenfabriek Utermöhlen (nu Groupe Lemoine) staat op de plek van de Nieuwe Molen. Ook de Venz (nu Droste) kende een voorloper. Op die locatie stond de NV Papierfabriek Emst, die vooral bekend is geworden door de verontreiniging die dit bedrijf veroorzaakte op de Nijmolense Beek, en vervolgens op de Grift. Aan het einde van de 19^e eeuw en in het eerste deel van de 20^e eeuw werd de economische betekenis van de beken steeds kleiner. Waterkracht werd vervangen door stoommachines, en later door diesel- en elektromotoren.

Foto boven: Aanvoerbeek naar de Amsterdamse kopermolen, nu wasserij Van Delden.

Foto onder: Luchtfoto van de Nieuwe Molen, later Utermöhlen, kort na de oorlog (de luchtfoto met dank aan vaassen.nu)

In een volgend artikel zal ik dieper ingaan op de betekenis van de watermolens voor de industrialisatie van Vaassen. De overgang van een agrarische gemeenschap naar een geïndustrialiseerd dorp zou waarschijnlijk zonder de molens niet hebben plaatsgevonden,

ONZE EIGEN TIJD (1945-HEDEN)

De economische betekenis van de beken werd ten slotte zo klein dat het niet meer lucratief was om de beken te onderhouden. De beken waren nog wel handig om van vervuild afvalwater af te komen. Die functie hebben ook de beken in Vaassen nog jaren vervuld. De erfenis in de vorm van vervuilde oevers en waterbodems heeft het waterschap inmiddels voor een groot deel opgeruimd. Vanaf 1950 trad verval op, en niet alleen in Vaassen. In Apeldoorn werden tussen 1950 en 1980 grote delen van de beken gedempt en overkluisd. Gelukkig is dat in Vaassen niet gebeurd, zodat we iedere dag kunnen genieten van helder stromend water door en langs het dorp.

In Vaassen werkte tot in de jaren zeventig nog een beekruimer bij de Nijmolense Beek.⁶ De beekruimer had als taak de beek schoon te houden, zodat de gebruiker van het beekwater verzekerd bleef van schoon water. Helaas was dat in die tijd een uitzondering geworden.

In 1972 bracht de Club van Rome een rapport uit over de grenzen aan de groei. Dit leidde langzaam maar zeker tot een omslag in het denken over economische groei en tevens tot een herwaardering van natuur en landschap.

Nijmolense Beek met koeien, 1903 (met dank aan vaassen.nu)

Rond 1980 kun je spreken van de herontdekking van de beken. Vrijwilligers pakten het onderhoud op en gingen zich inzetten voor het behoud van het sprenge-landschap. In Epe en Vaassen richtten een paar inwoners in 1979 de Stichting tot Behoud van de Veluwe Sprengen en Beken op. Het

ging nu niet meer om de economische betekenis, maar om de ecologische en cultuurhistorische betekenis van de beken. In 1984 werden de beken onder beheer gebracht bij het Waterschap Oost-Veluwe en was in ieder geval weer een instantie verantwoordelijk geworden voor het beheer.

In de afgelopen jaren is in Vaassen flink geïnvesteerd door het Waterschap Veluwe en de Stichting Geldersch Landschap & Kasteelen om de beken en het kasteelpark weer op te knappen. Naast de ecologische en cultuurhistorische functie van het

kasteel en zijn beken spelen de renovaties ook in op een nieuwe economische functie, namelijk recreatie en toerisme. Hiermee is de cirkel van het Vaassense bekenstelsel weer rond.

* Dit artikel is in een kortere versie verschenen in *De Wijerd* van maart 2014.

** In de literatuur worden verschillende data genoemd. Ik ga uit van 1563 (Hendrik van Isendoorn) en 1865 (overlijden Frederik Carel Theodoor van Isendoorn).

NOTEN

1) Veelgebruikte indeling; nieuwe geschiedenis: 1500-1800; nieuwste geschiedenis: 1800-1945, de eigentijdse geschiedenis: 1945-heden.

2) J. Renes e.a., *Het Veluwe sprenglandschap: een cultuurmonument*, Wageningen 2002, p. 182-201.

3) Henri Slijkhuis. 'Verontreinigde beken op de Noordoost-Veluwe', in *De Wijerd*, jaargang 34, nr. 2, juni 2013, p. 60.

4) *Tijdschrift voor Staatshuishoudkunde* 10.

5) De kadastrale gemeente Vaassen rondom 1830, p. 1 (<http://www.geo.nl/historie/alghistv.html>).

6) *Veluws water: tien eeuwen waterbeheer op de Veluwe*, p. 112.

GERAADPLEEGDE LITERAATUUR

Honderd jaar Epe. Grepen uit de geschiedenis van de gemeente Epe van 1878 tot 1978, Zutphen 1978.

Rapport van de Club van Rome, Utrecht 1972.

Sietzo Dijkhuizen, Hein Schimmel, *Ontdek de Veluwe*, Hilversum 1976.

H. Hagens, *Op kracht van stromend water: negen eeuwen watermolens op de Veluwe*, Hengelo, 1998.

E. de Jonge e.a., *Veluws water: tien eeuwen waterbeheer op de Veluwe*, Utrecht 2007.

H. Menke e.a., *Veluwe beken en sprengen: een uniek landschap*, Utrecht 2007.

J. Renes e.a., *Het Veluwe sprenglandschap; een cultuurmonument*, Wageningen 2002.

Henri Slijkhuis. 'Verontreinigde beken op de Noordoost-Veluwe'; in *De Wijerd*, jaargang 34, nr. 2, juni 2013, p. 59-64.

www.vaassenhistorie.nl

www.vaassen.nu

ILLUSTRATIES MET DANK AAN

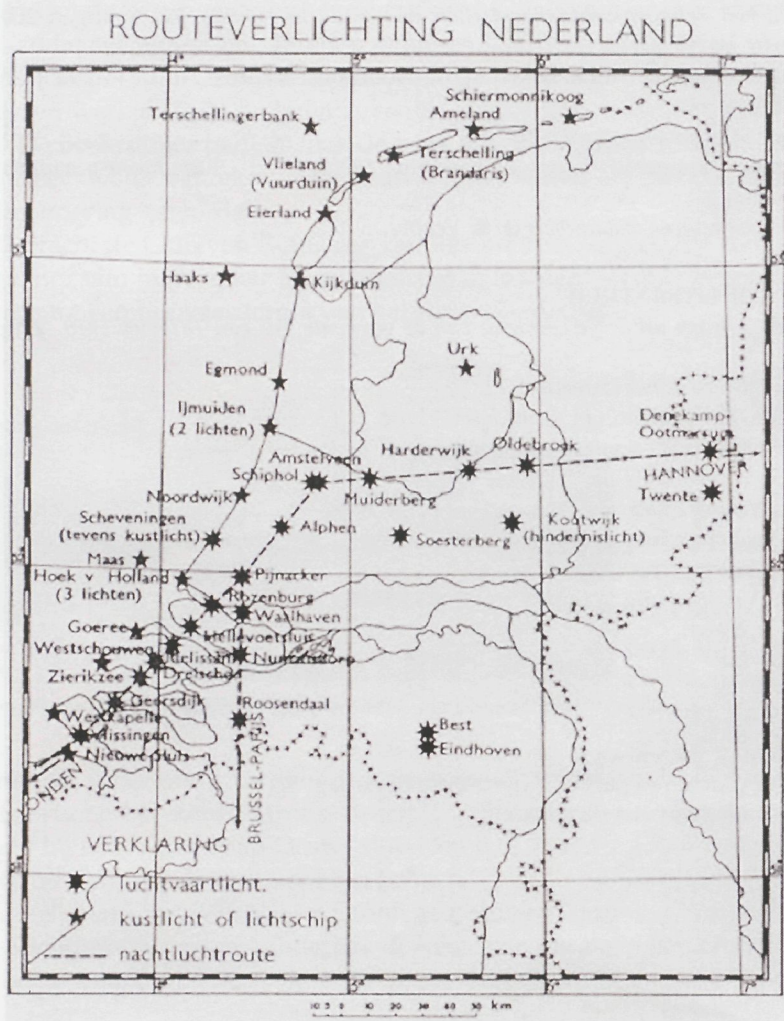
www.vaassen.nu (Luchtfoto pag. 31; Nijmolense Beek pag. 32)

De overige illustraties zijn van de auteur.

LICHTTOREN EPE

JAAP ELSKAMP

Door de opkomst van de burgerluchtvaart na 1920 kwam er behoefte aan hulpmiddelen om bij schemer en 's nachts te kunnen vliegen. In 1929 werd door de Tweede Kamer besloten om een routeverlichting aan te leggen in samenwerking met de omringende landen. Er werd een plan opgesteld voor verschillende lucht-routes.

In het voorjaar van 1930 werd de routeverlichting van Schiphol naar Hannover aangelegd. Er werden lichtbakens gebouwd op de kerktoren van Muiderberg, aan de Elburgerweg - Lichttorenweg Epe, in Hellendoorn (niet op de kaart aangegeven) en tussen Ootmarsum en Denekamp. Het volgende baken stond in Heitel in Duitsland. In oostelijke richting was de koers 86° , in westelijke richting 266° .

De routeverlichting werd ontworpen door ir. Pieter van Braam van Vloten (3 januari 1871 - 2 maart 1940). Hij was de man van de kustverlichting en de vliegvelden.

De torens werden geplaatst door het Departement van Waterstaat. Op 15 mei 1930 werd de routeverlichting Schiphol-Hannover in gebruik gesteld en op 1 juni 1931 officieel geopend. In 1932 gingen de routes van Schiphol naar Brussel en Parijs en de route van Schiphol naar Londen van start. Elke toren had een draaiend wit licht, dat iedere drie seconden een schittering van 0,1 seconde gaf. De lamp had een lichtsterkte van 180.600.000 cd (candela). De effectieve lichtsterkte was 397.320 cd. De lichtsterkte van de lampen werd in 1930 in Hefner Kaars (HK) opgegeven. Eén Hefner kaars = 0,903 cd (candela). De zichtbaarheid was 45 km.

Boven het draailicht zat een toplicht met twee vaste lenzen, die elk een vaste lichtbundel in de routerichting wierpen. Boven op de lantaarn zat een afdekkap met gekleurd glas. Deze straalde diffuus licht naar boven, zodat de vlieger wist, bij welk baken hij was.

Situatieschets lichttoren Oldebroek

Muiderberg, op kerktoren. Coördinaten $52^\circ 19' 5''$ NB en $5^\circ 6' 5''$ OL, ongeveer 5 km ten NW van Naarden. De afstand tot Schiphol was 20,5 km. De lampen op de toren zaten 26 m hoog. De hoogte boven zeeniveau was 32 m.

Harderwijk, op de Vischpoort. Coördinaten $52^\circ 21'$ NB en $5^\circ 37' 5''$ OL. De afstand tot Muiderberg was 20,5 km. Dit was tevens het kustlicht, dat brandde van zonsopgang tot zonsopgang. De lamp gaf elke drie seconden een witte schittering van 0,05 seconde. De lamp had een lichtsterkte van 812.700 cd. De effectieve lichtsterkte was 108.360 cd. De zichtbaarheid was 37 km. De lampen zaten 13 m hoog.

De hoogte boven zeeniveau was 16,5 m.

Oldebroek, bij Berkenlaan 23 ten zuiden van de legerplaats Oldebroek. Coördinaten 52°22' NB en 5°55'5" OL. Afstand tot Harderwijk ongeveer 21 km. De lampen op de toren zaten 24,5 m hoog. De hoogte boven zeeniveau was 51 m. Het toplicht was rood.

Hellendoorn, ongeveer 1,2 km ten ZW van het dorp. Coördinaten 52°23' NB en 6°26' OL. Afstand tot Oldebroek 34 km. De lampen op de toren zaten 19,5 m hoog. De hoogte boven zeeniveau was 65 m. Het toplicht was groen.

Ootmarsum bij Groot Agelo, ongeveer 1,5 km ten ZW van Ootmarsum. Coördinaten 52°24' NB en 6°53' OL. Afstand tot Hellendoorn was 30,5 km. De lampen op de toren zaten 23,5 m hoog. De hoogte boven zeeniveau was 64 m. Het toplicht was oranje.

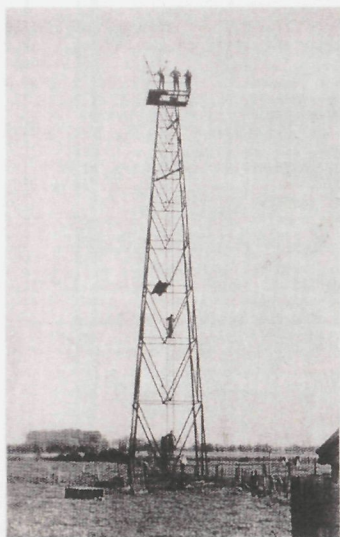
De torens hadden een vakwerkconstructie van ijzer, met een betonnen fundament. Bij de toren stond een transformatorhuisje. De lichten stonden op een platform.

Vanaf 15 mei 1930 brandden de lichten van zonsondergang tot 24.00 uur. Vanaf 1 augustus 1930 brandden de lichten van 20 minuten na zonsondergang tot 1 uur na zonsondergang. Indien het nodig was, brandden de lichten langer. Degene die belast was met de bediening, moest dan de burgemeester van die plaats inlichten.

De toren van Epe werd gebouwd op het grondgebied van het landgoed Tongeren, waar omstreeks 1952 een zomerhuis gebouwd werd aan de Berkenlaan 23. Hij stond ten zuiden van de woning. In 1932 werd de grond verkocht aan M.D. Roelofs, aannemer in Oene.

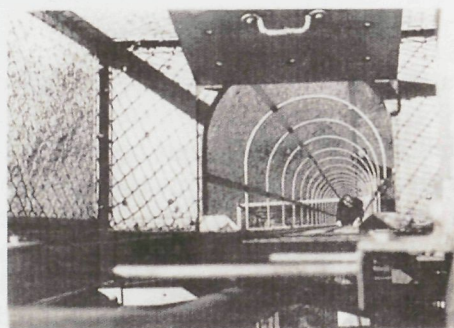
De Lichttorenweg werd naar het lichtbaken genoemd. Ook landgoed De Lichtbaak, Jagtlustweg 29-31, ontleende er zijn naam aan.

In 1930 had Jan Hendrik Charles Rauwenhoff, directeur van het landgoed Tongeren, bedongen dat er een stroomkabel van de transformator van het lichtbaken naar de Le Chevalierlaan gelegd werd tot de Tongerense school. Er zou voldoende capaciteit moeten zijn om alle huizen van Tongeren van verlichting

De krantenfoto hierboven toont de 'vuurtoren' van Roosendaal.

Op de andere foto ziet u het beklimmen van de trap van bovenaf. De hoogte tot het platform is 28 meter, zodat het hoogste punt 30 meter boven de grond ligt.

te voorzien. Ook werd rekening gehouden met de aanleg van straatverlichting in de buurtschap. Het Boschhuis aan de Rauwenhoffweg 10 werd geheel van een elektrische installatie voorzien op kosten van het Departement van Waterstaat. De kosten bedroegen € 52,65 (f 116). In de woning, waar bosbaas Willem van Nie woonde, werd een controlelamp voor het lichtbaken aangebracht. Iemand, die dicht bij de toren woonde, had een onderhoudscontract met het Departement van Waterstaat. Hij moest elke dag de lenzen schoonmaken en op tijd de lampen verwisselen. Waarschijnlijk was dit Van Nie, maar dat weet ik niet zeker. Van Nie vertrok in 1934 uit Epe, waarna dus iemand anders zijn taak overgenomen zou moeten hebben.

De routeverlichting was slechts enkele jaren in gebruik, tot 1940, en werd overbodig door de komst van radionavigatie. De toren was in ieder geval in 1952 afgebroken, maar misschien al eerder.

BRONNEN

A.L. Fransen, Rijksluchtvaartdienst Den Haag.

Wim Heijnen, *Rosendaalse vuurtoren*, Heemkundekring De Vrijheijt van Rosendale nr. 8, d.d. 8 december 1985.

J.C. Kreffer, *Tongeren, ontstaan en groei van een landgoed*, blz. 173-174.

Luchtvaart, oktober 1998, blz. 42-43.

Nationaal archief 2.16.19.39 - doos 28: Correspondentie routeverlichting ten behoeve van de luchtvaart 1926-1929.

Nationaal archief 2.16.5240 - VW / Rijksluchtvaartdienst.

Nationaal archief 2.16.5240.016.147.6328-6380/6329 - Brandtijden routeverlichting 1930-1936.

Nieuws- en Advertentieblad voor Epe en Omstreken, 19 april 1930.

Streekarchief Epe-Hattem-Heerde, 1930, nr. 445.

ILLUSTRATIES MET DANK AAN:

Heemkundekring De Vrijheijt van Rosendale

De situatieschets is van de auteur.

HET HANENDORP EN DE HANENDORPERWEG (VI)

EEN WANDELING LANGS OUDE EN NIEUWE PANDEN

EVERT DE JONGE

In de vorige aflevering werden de huizen tussen de Schaverenseweg en Koeweg rechts van de weg behandeld. We gaan nu weer terug naar het uitgangspunt om naar de huizen links van de weg te kijken om te eindigen in het 'echte' Hanendorp.

Op een behoorlijke afstand van elkaar staan tot aan een boerderij annex minicamping twee huizen, die beide van na 1900 dateren. Het tweede huis (nr. 71) werd gebouwd door Marten Vosselman, die eerst met zijn gezin op nummer 68 woonde (zie Hanendorp V). Na zijn overlijden bleven zijn weduwe en haar zoon Arend-Jan er wonen. Op hoge leeftijd zou zij nog geregeld op de fiets door het Hanendorp rijden.

We vervolgen onze route om eerst een geriefbosje te passeren.

GERIEFBOSJE

Een (boeren)geriefbosje was een klein bosje waar hakhout voor de winter werd gehouwen, dus om het 'geriefelijk in de winter te hebben'. Ze stonden overal in de buurt van (oude) boerderijen. Het langgerekte perceel geriefhout aan de Hanendorperweg is een van de weinige van dergelijke bosjes die in Emst bewaard zijn gebleven.

Vanwege zijn vorm wordt een geriefbosje soms verward met een houtwal, terwijl anderen er weer een pestbosje in zien. De houtwal was echter bedoeld als bescherming van een enk of perceel, terwijl een pestbosje een plek was waar door ziekte overleden vee werd begraven.

Geriefhout was onmisbaar. Het diende om de kachel te stoken of in het kookhuis de was te laten pruttelen. Ook vond je in het geriefbosje takken/twijgen voor het maken van een bezem, stelen om als palen voor afzettingen te gebruiken, enzovoorts.

Uit het kerkenboek van Epe, eerste decennia 17^e eeuw, blijkt dat er talrijke bosjes moeten zijn geweest. Dat zullen niet alleen geriefbosjes zijn geweest, want uit de kerkelijke administratie blijkt dat men er ook geregeld bomen kapte die verkocht werden naar plaatsen buiten het dorp.

Tegenwoordig hebben kleine bosjes in het (half)open landschap een andere functie, zoals schuilplaats voor het wild en vindplaats van bijzondere planten.

Na het bosje komen we bij het echte Hanendorp: het terrein ten zuidoosten van de hoek Hanendorperweg/Vaassensebinnenweg/Veldweg. Op de kaart van De Man (1812) blijkt dat er in dit gebied een huis stond. Dat aantal zou 'spectaculair' groeien, want in 1832 (aanvang kadaster) stonden er al zeven huizen. Drie stonden onmiddellijk aan de Hanendorperweg, twee waren via zijwegen vanaf die weg bereikbaar en de overige waren via de Vaassensebinnenweg verbonden met de wereld. In dit deel behandel ik de eerste vijf huizen.

*Het geriefbosje
aan de
Hanendorperweg*

Huisnummer 75

Volgens het kadaster was in 1832 Albert (Petersen) Veldhuis eigenaar van N 78, bestaande uit huis, erf, stal en land, groot 1,54 ha. Albert werd in 1791 te Epe gedoopt als zoon van Peter Jochems (Veldhuis) en Harmptje Lucas (Van den Hoek). Peter en Harmptje waren de ouders van zes kinderen, onder wie Willem Peters Veldhuis (zie Hanendorp I), Lucas (Peters) Veldhuis en Albert Veldhuis, het jongste kind. Vader Peter was landbouwer, maar ook hopkoopman.

Albert ging al vroeg de deur uit, want toen vader Peter in 1812 verklaarde voor hem en zijn kinderen de naam Veldhuis aan te nemen, woonde hij in Vierhouten. Daarna verhuisde Albert naar Nijbroek, waar hij tot zijn overlijden in 1878 zou blijven wonen. Zijn Emster bezit dat hij vermoedelijk erfde bij de verdeling van de boedel van zijn ouders heeft hij nooit zelf bewoond. De woning op het perceel liet hij mogelijk als belegging bouwen. Wie de huurders waren, is helaas niet bekend.

Omstreeks 1845 verkocht Albert de boerderij aan Hendrik Dijkgraaf en diens vrouw Hendrika van de Vlekkert. Zij namen een hypotheek op het pand om de koop te bekostigen. Ze zouden er niet lang wonen. Na hen was Johannes Steunenberg, een uit Apeldoorn afkomstige rietdekker, eigenaar. In 1908 verkocht deze de boerderij aan de uit Gortel afkomstige Jan van Essen, die tot 1922 boerde in het Hanendorp. De volgende bezitter werd Dirk Jan Dijkgraaf die het pand liet slopen om er in 1923 een nieuw huis op te zetten. Het toen omgenummerde perceel N 866 bestond uit een huis, stal, kippenhok, boomgaard en bouw- en weiland.

Later werd het pand eigendom van de familie Braakman. Tegenwoordig is er op het terrein een minicamping gevestigd met de toepasselijke naam Klein-Hanenveld.

Twee verdwenen huizen

Via de inrit van nummer 75 kon in 1832 een woning worden bereikt die eigendom was van Alberts broer Lucas. Over hem is wel iets meer te vertellen. Horen we vaak dat er diverse voorouders gedwongen werden te dienen in het leger van Napoleon en mee naar Rusland moesten, van Lucas staat dat vast. Zijn verhaal werd opgetekend. Lucas zou overigens goed boeren. Het startte al met zijn huwelijk met de erfdochter van de boerderij Logtenberg in Vaassen, waar het echtpaar vrijwel zijn hele leven zou wonen. Daar bleef het niet bij, want het echtpaar verwierf nog andere boerderijen in de Hegge, het Vaassensebroek, het Handel en het Emsterbroek. Lucas werd een belangrijk man en zou dan ook lid worden van de Commissie van Beheer van de buurtgronden van Vaassen. In het Hanendorp liet Lucas tussen 1812 en 1832 niet alleen deze woning, maar ook andere woningen bouwen.

Terug naar perceel N 58. Vermoedelijk is dit huis nog in de 19^e eeuw gesloopt. Mogelijk ging het om een hut. Ook perceel N 59 dat weer bereikbaar was via een nog steeds bestaande zandweg onmiddellijk voorbij huisnummer 75 was eigendom van Lucas. Ook hier handelde het zich vermoedelijk om een klein huisje, dat eveneens in de 19^e eeuw verdween. Thans staat daar dichtbij huisnummer 77 dat veel later werd gebouwd.

Het weggetje – dat in 1832 al bestond – naar het huidige huis met nummer 77

Huisnummer 79

Dit aan de Hanendorperweg staande huis was eveneens in 1832 eigendom van Lucas (Petersen) Veldhuis. Samen met de tuin was het groot 2 are, genummerd N 69. Omstreeks 1850 verkocht Lucas de boerderij aan Gerrit Schuurman, timmerman, die echter maar een enkel decennium timmerde aan het Hanendorp. De nieuwe eigenaar werd Gerrit Jan Dijkgraaf, die eind 19^e eeuw/begin 20^e eeuw verbouwde om het net voor de Eerste Wereldoorlog te verkopen aan Dirk Jan Dijkgraaf, die we hiervoor al tegenkwamen. Ook hij verbouwde (1929) om de woning uiteindelijk in 1951 te verkopen aan Gerrit Jan Dijkgraaf, brievenbesteller, later opperman, getrouwd met Jannetje Tellegen. Nog hetzelfde jaar werd er een kippenhok op het erf gebouwd.

Omstreeks 1960 werd zijn zoon Jan Dijkgraaf (GJzn) eigenaar. Hij renoveerde in 1964. Geheel eigentijds werden een douche en wc geplaatst. In 1968 werd de kap van de varkensschuur vernieuwd door aannemer Nijkamp. In de jaren negentig woonde er een kunstenaar, die onder andere aan de open-atelierdagen meedeed.

Huisnummer 81

Het wordt een Veldhuis-verhaal. Perceel N 68, bestaande uit een huis met erf, groot 2,8 are, was in 1832 eveneens eigendom van Lucas (Petersen) Veldhuis. Het huis staat bij het kruispunt Hanendorperweg/Vaassensebinnenweg/Veldweg.

Omstreeks 1850 verkocht Lucas dit bezit aan Willem Speldekamp, arbeider in Emst, en diens vrouw. Na haar overlijden kocht Willem in 1888 de kinderen

uit om de boerderij kort daarna te verkopen aan Gerrit van Zuuk Lubbertsz, landbouwer. Deze zou zowel in 1906 als 1907 verbouwen en in 1912 nog bijgebouwen plaatsen. In 1920 werd zijn zoon Lubbertus van Zuuk (Gzn) eigenaar. Het perceel was toen 0,54 ha groot. Op 18 juni 1924 diende hij het verzoek in om een wagenschuur van 6x8 meter te mogen bouwen, welk verzoek werd goedgekeurd. In 1929 werd de woning volledig verbouwd. In 1949 mocht Van Zuuk in het weiland tegenover het huis een kippenhok plaatsen, waarvan de contouren tegenwoordig nog enigszins te zien zijn. In de jaren vijftig werd Cornelis van Zuuk eigenaar, die na vereniging van de percelen het huisperceel vergrootte tot ruim 1 ha. Hij verkocht het in de jaren negentig aan de huidige eigenaar.

DANK

Met dank aan Albert Veldhuis.

Foto rechtsboven: Het huis nummer 81, gezien vanaf de Veldweg.

Op de voorgrond het bijna verdwenen kippenhok.

Foto hierboven: Het echte Hanendorp, gezien vanaf de Bloemendaalseweg.

LEZERSRUBRIEK

AMPT EPE NR. 180, 'CASSA, BURGEMEESTER VAN EPE IN 1944 EN 1945':

De verdwenen afdelingscommandant

In zijn artikel 'Cassa, burgemeester van Epe in 1944 en 1945' vermeldt René E. Tasselair de naam van J. de Leeuw, afdelingscommandant van de Marechaussee, en de vondst van vier jachtgeweren op de zolder van het gemeentehuis te Epe. Op verzoek van De Leeuw zouden de NSB'ers die de geweren gevonden hadden, er verder geen ruchtbaarheid aan hebben gegeven. De geweren verdwenen naar het afdelingsbureau van de Marechaussee te Apeldoorn en kwamen na de bevrijding weer boven water.

Onlangs vond ik bij het opruimen en ordenen van mijn aantekeningen bij mijn boek *Van vijanden omringd: Doesburg tijdens crisis en oorlog 1930-1945* een fotokopie van een zogenaamd 'Alarmbericht' uit het Politiedagrapport van 6 september 1944 dat op de gemeente Epe betrekking had. Ik heb er bij het schrijven van het boek blijkbaar geen aandacht aan besteed, omdat het bericht niets met mijn onderwerp te maken had. Nu ik zelf een aantal jaren in Epe woonachtig ben, kijk ik er toch enigszins anders tegenaan. Het lijkt interessant genoeg om er iets over te vertellen. Eerst iets over de betekenis en werking van een 'Alarmbericht'. Hoewel er in de oorlog nog in het geheel geen sprake was van e-mailberichten of andere moderne communicatiemiddelen, had de Nederlandse politie, in samenwerking met de Duitse bezetter, toch iets voor elkaar gekregen dat, vooral bij het opsporen van personen, effectief en snel kon werken.

Eind 1943 werd per regio een politiebureau aangewezen waar alle andere bureaus in de regio telefonisch op werden aangesloten. Voor Doesburg was het nabijgelegen Doetinchem de plaats van waaruit de alarmberichten werden verzonden. Bij overvallen op distributiekantoren of andere gepleegde verzetsdaden kon de politie daar onmiddellijk gebruik van maken. Een politieambtenaar kon met één telefoon-tje alle aangesloten politiebureaus tegelijkertijd inlichten over de daders, hun aantal en eventueel gebruikte vervoermiddelen. Deze 'alarmberichten' hebben het verzet veel nadeel berokkend.

Op 6 september 1944 noteerde de dienstdoende agent te Doesburg het volgende 'alarmbericht' in het Politiedagrapport (ik neem het letterlijk over):

Alarm.ber. Doetinchem. wm de Rooy.

De w.n. Afd Comdt der Mar. te Epe maakt bekend dat 5-9-44 te ± 17 uur de Op Lt der Mar. J. de Leeuw Afd. Comdt Mar te Epe met zijn gezin bestaande uit vrouw en dochter met onbekende bestemming is vertrokken.. Hij heeft de rijksmotor met zijspan G-56156

medegenomen en is vertrokken in de richting Apeldoorn. De redenen van zijn verdwijnen zijn niet bekend. De navolgende gegevens zijn van hem bekend.

Hij is genaamd Johannes de Leeuw geb Havestijn gem Didam op 10-2-1897, ingedeeld Mar geweest Arnhem afd Epe.

Hij heeft geen uniform mede genomen, doch wel zijn dienstvuurwapen Merk Mauser cal 7.65 no 956349 met vermoedelijk 10 patr.

Sign lang ± 1.78 donker uiterlijk, zwart achterovergekamd haar, klein snorretje, donker bruine oogen. Vermoedelijk gekleed in bruin Colbertkostuum, grijze hoed. De w.n. Afd Comdt Mar te Epe verz. o.a.v. alsmede in beslagname van het dienstvuurwapen en de ontvreemde rijksmotor.

Ik zou nog het volgende willen opmerken: De verdwijning van De Leeuw vindt plaats op dinsdag 5 september 1944. Deze dag staat in de geschiedenis bekend als 'Dolle Dinsdag'. Zou dit misschien de aanleiding zijn geweest? Het is ook opvallend dat een waarnemend commandant via een alarmbericht 'opsporing, aanhouding en voorgeleiding' verzoekt van zijn meerdere. Hoe zou de verhouding tussen die twee zijn geweest?

Misschien is er onder de lezers iemand op de hoogte van de afloop van deze geschiedenis?

Drs. Henk Pleiter, Polweg 2, Epe

GEZOCHT: HISTORISCH MATERIAAL 'HET MOSTERDZAADJE'

Op zondag 15 december 1889 had in het huis van winkelier J.W. Dijkkamp te Gortel de oprichtingsvergadering plaats van de Vereniging voor Evangelisatie Het Mosterdzaadje. Tijdens deze vergadering werd tevens de wens uitgesproken te komen tot het oprichten van een school. Niemand had toen durven denken dat zowel de evangelisatie als de school in 2015 haar 125-jarig jubileum zou vieren.

Het bestuur van de vereniging is voornemens om ter gelegenheid van deze unieke gebeurtenis de geschiedenis van de school en evangelisatie te documenteren in een jubileumuitgave. De school van

Gortel heeft een goed bewaard archief met onder meer originele notulenboeken en correspondentie vanaf 1889. Helaas vertoont het archief ook hiaten, met name over de periode 1941 tot 1967. Verschillende oud-Gortelers, oud-leerkrachten, oud-leerlingen en oud-directeuren hebben al meegewerkt aan interviews en wisten waardevolle informatie te verschaffen. Daarnaast werpen formele bronnen als akten en registers licht op het verleden.

We hebben verschillende foto's tot onze beschikking. Ongeveer vijftientig jaar geleden, bij het 100-jarig bestaan, kregen we inzage in uniek fotomateriaal uit de privécollectie van de heer Bakker uit Vaassen. Het lijkt erop dat deze materialen verloren zijn gegaan.

Mocht u in het bezit zijn van historisch materiaal dat (direct of indirect) relatie heeft met Gortel en Het Mosterdzaadje, dan zouden we het zeer op prijs stellen wanneer u bereid bent dit met ons te delen. U kunt hiervoor contact opnemen met de directeur van Het Mosterdzaadje, Frans Jan Roos, 0578-661863 (school), 0578-617631 (privé) of via e-mailadres: roos@cbshetmosterdzaadje.nl

AMPT EPE NR. 196, 'HAAR WENS VERKREGEN'

Wat mooi dat er een recensie van het boekje over mijn tante Nanny *Haar wens verkregen*, in uw blad is vermeld. Degene die het boekje heeft uitgegeven, heeft er heel veel tijd ingestoken, heel veel werk aan gehad, maar heeft het met liefde gedaan. Jammer genoeg is zijn naam – Dirk Jan van Veelen – niet vermeld, waarschijnlijk omdat hij te bescheiden is. Zou u

in de volgende uitgave van uw blad zijn naam alsnog willen vermelden? Hij heeft het verdiend, naar mijn idee. Als nichtje van hem vind ik het bijzonder dat hij dit boekje heeft uitgegeven.

Met vriendelijke groet, mevrouw Irene Vis

AMPT EPE NR. 196, 'HANENDORP'

Met veel belangstelling en waardering volg ik de wandeling van E. de Jonge langs het Hanendorp en de Hanendorperweg, vooral omdat ik vanaf 1953 daar woonachtig ben. Ik kan daardoor de beschrijving van De Jonge over de 'keuterboerderijen' volledig bevestigen, aangezien mijn ouders in 1953 zo'n keuterboerderijtje (huisnummer 67) hebben gekocht! Op dat moment waren er aan de Hanendorperweg (op het kleine stukje vanaf de Achterenkweg tot aan de Koeweg) maar liefst zes keuterboertjes actief. Tot

diep in de jaren zestig hebben deze bedrijven bestaan!

Er werd in die periode ontzettend goed en veel samengewerkt door de 'keuterboertjes' (burenhulp). Zo konden zij samen het hoofd boven water houden wat echt niet makkelijk was in die tijd. De boerderij op de foto

(blz. 27, *Ampt Epe* nr. 196) is echter al in 1891 gebouwd en absoluut niet tussen 1920-1940 en is onder andere bewoond geweest door de familie Tellegen.

Met vriendelijke groet, Rein van den Berg, Hanendorperweg 67-01, Emst

100-JARIG JUBILEUMBOEK SCHOOL MET DE BIJBEL OENE

De School met de Bijbel Oene hoopt dit jaar haar 100-jarig bestaan te vieren. Behalve een reünie voor oud-leerlingen op vrijdagavond 27 juni in het schoolgebouw, bereidt het schoolbestuur ook een bijzonder Jubileumboek voor. Het boek zal circa

200 bladzijden tellen en veel foto's, geschiedenis en interviews met oud-personeelsleden en oud-leerlingen bevatten.

Een bijzonder boek voor iedereen die belangstelling heeft voor de plaatselijke historie. Een dvd met veel extra fotomateriaal is inbegrepen. Het boek kost 15 euro, en 12,50 euro als u meerdere exemplaren bestelt. Als u geïnteresseerd bent, kunt u zich inschrijven voor zowel het boek als de reünie op de website van de school: www.cbsoene.nl.

PUBLICATIE OVER G.S. VAN LOHUIZEN IN VOORBEREIDING

Op 10 mei 2014 is het honderd jaar geleden dat Gerrit Sander van Lohuizen geboren werd. Hij heeft een zeer belangrijke bijdrage geleverd aan het vastleggen en bewaren van de geschiedenis van Epe. Onder andere heeft hij het initiatief genomen tot oprichting van de Historische Vereniging Ampt Epe; later werd hij tot erevoorzitter van onze vereniging benoemd.

Lijda van den Bremen, Jan Paasman en Willem Veldkamp bereiden een artikel voor over deze bijzondere Epenaar, dat zij in de loop van het jaar in *Ampt Epe* hopen te publiceren.

AMPT EPE NR. 196, 'HOOIBERGEN: TOEN EN NU'

In *Ampt Epe* nr. 196 staat een artikel van Hannie Tijman, getiteld 'Hooibergen: toen en nu'. Helaas klopt het bijschrift bij de onderste foto op pag. 37 niet. De mensen op de foto zijn niet aan het hooien, maar aan het dorsen. Recht voor de middelste

hooiberg staat de dorsmachine; helemaal links is de tractor te zien die de dorsmachine aandrijft door middel van een lange platte leren aandrijfriem. De personen in de berg pakken de garven en brengen die richting dorsmachine. Om een garve zitten twee bindsels. De mannen op de machine snijden de bindsels door en voeren

het koren behoedzaam in de machine. In de linker hooiberg is kleurverschil waarneembaar: onderin zit hooi en bovenin rogge. Na de oogst werd de rogge voorlopig in de berg opgetast, boven op het hooi. Het dorsen gebeurde in de winter, omdat er dan weinig te doen was op de boerderij.

Timen Smit

UIT DE OUDE DOOS

JAN PAASMAN

Te Koop
een ferme **TREK-
HOND**, tevens geschikt voor een
karnmolen.
Te bevragen bureau van dit blad.

Weer een paar interessante artikelen!

— De ongeveer 12-jarige E. Dul Jzn. in Zuuk zou Zondagavond even een anders rijwiel probeeren, maar dacht dat dit wel kon zonder schoenen of klompen aan te trekken. Dat dit evenwel minder gewenschte gevolgen kan hebben, ondervond hij toen zijn voet tusschen kamrad en ketting bekneld raakte, waarbij zijn groote teen zóó deerlijk werd gehavend dat heelkundige hulp moest worden ingeroepen, welke door dr. Menalda van Schouwenburg werd verleend.

— Een tweetal militairen uit de legerplaats bij Oldebroek — van wie één kort geleden zich schuldig heeft gemaakt aan 't inslaan van ruiten bij H. Apool op den Wachtelenberg — brutaliseerden Zondagavond tegen 11 uur den gemeenteveldwachter Vossen, die hun gelastte op te houden met zingen, nadat hij hen reeds vroeger in den avond had gewaarschuwd. Zij traden zóó driest op dat Vossen zich genoodzaakt zag van zijn sabel gebruik te maken. Door een paar toeschouwers bijgestaan, kon hij toen de lawaaimakers overleveren aan den sergeant der patrouille.

— Met de voorbereidende werkzaamheden voor de plaatsing eener muziektent op 't Marktpllein is reeds aangevangen, zoodat wij deze daar weldra zullen zien verrijzen.

Uit:

Eper Krant, 11 juni

1881 (boven) en

Eper Krant, 15 mei

1907 (rechts)

INHOUDSOPGAVE

Uit de vereniging <i>Aart Schurink</i>	1
J.G. Geelkerken als predikant van Epe <i>Dr. Maarten J. Aalders</i>	4
De harpspeelster van Fons Bemelmans <i>Dianne Hamer</i>	15
Herinneringen van Gerrit van Laar (1889-1980) van de Steenderbult in Emst (28) <i>Peter Stork</i>	17
Verzetsman Gerrit Johan Sellink uit Epe <i>René E. Taselaar</i>	20
De historische ontwikkeling en de betekenis van het Vaassense bekenstelsel <i>Henri Slijkhuis</i>	29
Lichttoren Epe <i>Jaap Elskamp</i>	36
Het Hanendorp en de Hanendorperweg (VI): een wandeling langs oude en nieuwe panden <i>Evert de Jonge</i>	40
Lezersrubriek	44
Uit de oude doos <i>Jan Paasman</i>	48

VAN DE REDACTIE

'In 1911 kreeg de gereformeerde kerk van Epe "eindelijk" weer een eigen predikant', zo begint dr. Maarten J. Aalders zijn artikel over dr. J.G. Geelkerken als predikant van Epe. Ruim tien jaar na zijn vertrek uit Epe verwierf dr. Geelkerken in 1926 landelijke bekendheid omdat hij weigerde te geloven dat de slang in het paradijs 'zintuiglijk waarneembaar had gesproken'.

Dianne Hamer vertelt ons iets meer over het bronzen beeld van een zittende, licht achteroverleunende vrouw die op een harp speelt, en over de maker ervan, Fons Bemelmans. Peter Stork heeft weer wat 'herinneringen' van Gerrit van Laar uitgewerkt, ditmaal gaat het over wallen, houtwallen, singels, heggen en het Rengel. Opnieuw een artikel van René E. Taselaar over de Tweede Wereldoorlog; ditmaal richt hij de schijnwerper op verzetsman Gerrit Johan Sellink uit Epe. Sellink werkte als tuinman op Woldyne, een villa aan de Oenerweg. Op het terrein bevonden zich allerlei opstallen, zoals een aantal kassen, een gereedschapsschuur, een kippenhok, een stal in combinatie met een garage en een garagebox - mogelijkheden te over om huisvesting te bieden aan onderduikers en wapentuig...

Evert de Jonge wandelt nog even verder langs oude en nieuwe panden in het Hanendorp. Ditmaal komt het 'echte' Hanendorp aan de orde: het terrein ten zuidoosten van de hoek Hanendorperweg/Vaassensebinnenweg/Veldweg. Ook gaat hij dieper in op een 'geriefbosje' en 'geriefhout'. In dit nummer mogen we ook een paar 'nieuwe' auteurs aan u voorstellen. Henri Slijkhuis vertelt ons meer over de historische ontwikkeling en de betekenis van het Vaassense bekenstelsel. In een volgend nummer hoopt hij nader in te gaan op de betekenis van de watermolens voor de industrialisatie van Vaassen. Ook begroeten we Jaap Elskamp die een voor velen wellicht onbekend onderwerp aandraagt: de lichttoren te Epe. Door de opkomst van de burgerluchtvaart na 1920 kwam er behoefte aan hulpmiddelen om bij schemer en 's nachts te kunnen vliegen. Hiertoe ontwierp ir. Pieter van Braam van Vloten de routeverlichting. De toren van Epe werd gebouwd op het grondgebied van het landgoed Tongeren. Door de komst van radionavigatie werd de routeverlichting echter al gauw overbodig.

En natuurlijk ontbreekt ook onze 'Lezersrubriek' en 'Uit de oude doos' (met dank aan Jan Paasman) niet!

Veel leesplezier!